

Dacht ik inferentieel? Ik dacht het niet!

**Een onderzoek naar de betekenis en evidentialiteit van de uitdrukkingen
*denk ik en dacht ik***

Laura Griffioen
s4364090

Bachelorscriptie

Scriptiebegeleider: Prof. Dr. Helen de Hoop

Tweede lezer: Dr. Gijs Mulder

Datum: 17-08-2016

Voorwoord

U hebt mijn bachelorscriptie in handen. Een project dat ontstaan is naar aanleiding van mijn fascinatie voor het bijzondere gebruik van bepaalde Nederlandse woorden. Toen ik voor het eerst op gesprek kwam bij Helen de Hoop had ik een heel lijstje met interessante taalverschijnsels meegenomen waar ik weleens dieper op in zou willen gaan. Een van die onderwerpen was het werkwoord *geloven*, omdat het me opgevallen was dat mensen zo vaak *geloof ik* zeggen, zonder dat dit de letterlijke betekenis van *ergens in geloven* heeft. Ik kreeg een aantal artikelen mee om te lezen, waaronder het artikel van De Hoop, Foolen, Mulder en Van Mulken (2015) over *denk ik* versus *geloof ik*. Mijn vragen over de uitdrukking *geloof ik* werden daardoor grotendeels beantwoord, maar in de tekst stond een suggestie over het mogelijke verschil tussen de uitdrukkingen *denk ik* en *dacht ik* en ik had het gevoel dat daar meer achter moest zitten. Daarnaast zijn *denk ik* en *dacht ik* twee uitdrukkingen die mensen ontzettend veel gebruiken. Om die reden wilde ik het onderwerp graag uitdiepen, en zo is dit onderzoek ontstaan.

Mijn scriptie is tot stand gekomen met hulp van een aantal heel waardevolle personen. Allereerst wil ik mijn scriptiebegeleider Helen de Hoop bedanken voor alle tijd die zij naast haar gewone werkzaamheden geïnvesteerd heeft in het begeleiden tijdens het afgelopen halfjaar. Zonder jouw waardevolle feedback was deze scriptie niet geworden wat hij nu is. Dankjewel voor alle gesprekken en je geduld bij mijn eerste pogingen tot schrijven. Ik heb de gesprekken die we hadden altijd erg gewaardeerd. Ook wil ik Gijs Mulder vanaf deze plaats bedanken dat hij de tweede lezer van mijn scriptie wilde zijn.

Deze scriptie is gebouwd op een stevige basis van kennis die ik in de afgelopen drie jaar heb opgedaan binnen de opleiding Taalwetenschap aan de Radboud Universiteit. Daarom ook dank aan de docenten die mij de nodige kennis en vaardigheden hebben bijgebracht. Verder veel dank aan mijn huisgenoten, familie en vrienden, die mij gesteund hebben met aanmoedigingen en chocola wanneer ik er even doorheen zat. Jullie zijn geweldig en onmisbaar.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Lijst van gebruikte afkortingen	· · · · ·	· Pg. 3
1 Inleiding	· · · · ·	· Pg. 4
2 Evidentialiteit	· · · · ·	· Pg. 6
3 <i>Denk ik en dacht ik</i> in gesproken Nederlands	· · · · ·	· Pg. 13
3.1 Inleiding	· · · · ·	· Pg. 13
3.2 Methode	· · · · ·	· Pg. 15
3.3 Resultaten	· · · · ·	· Pg. 19
4 Het verschil tussen <i>denk ik</i> en <i>dacht ik</i>	· · · · ·	· Pg. 22
5 Conclusie	· · · · ·	· Pg. 30
6 Literatuur	· · · · ·	· Pg. 31
7 Bijlage 1: Selectie van zinnen met <i>denk ik</i> uit het CGN	· · · · ·	· Pg. 32
8 Bijlage 2: Selectie van zinnen met <i>dacht ik</i> uit het CGN	· · · · ·	· Pg. 42

Lijst van gebruikte afkortingen

3	3rd person
ASS	assertive
ASSUM	assumed evidence
EVID	evidential expression
INFR	inferred evidence
NF	non-feminine
NONVIS	nonvisual evidence
PAST	verleden tijd
REC.P	recent verleden tijd
REP	reported evidence
SG	singular
VIS	visual evidence

Abstract

Binnen de taalwetenschap is er discussie over de status die toegekend kan worden aan evidentialiteit bij lexicale vormen. Aangezien veel evidentiële vormen zich vanuit lexicale vormen ontwikkelen, is het voor de hand liggend om lexicale vormen als evidentieel te beschouwen wanneer ze op die manier gebruikt worden. Ook het Nederlands heeft evidentieel gebruikte lexicale vormen, zoals de parenthetische constructie *denk ik*. Deze constructie wordt gebruikt wanneer sprekers ter plekke een inferentie maken en is een vorm van inferentiële evidentialiteit. De verledentijdsvorm van deze constructie, *dacht ik*, wordt door de Hoop et al. (2015) als een vergelijkbare evidentiële uitdrukking besproken, maar gedraagt zich anders. Sprekers gebruiken *dacht ik* wanneer ze in een bepaalde veronderstelling verkeren. De parenthetische constructie *dacht ik* is een vorm van veronderstelde evidentialiteit, waarmee sprekers kunnen aangeven dat ze zich voor hun bewering op algemene kennis of op evidentie uit het verleden baseren. Ik zal laten zien dat het verschil in interpretatie en gebruik van de constructies *denk ik* en *dacht ik* te verklaren is door dit verschil in evidentialiteit.

1. Inleiding

Woorden die mensen uitspreken of schrijven hebben altijd een functie. Ze hebben alleen niet altijd de betekenis die we zouden verwachten. Neem bijvoorbeeld de volgende zin:

(1) Bas is **denk ik** thuis

Waarom staat hier *denk ik*? Heeft degene die spreekt het ook echt over zijn gedachten? Dat wil zeggen, denkt de spreker letterlijk de zin *Bas is thuis*? De spreker van zin (1) had immers ook kunnen zeggen *Bas is thuis*. Wanneer we *denk ik* weglaten, verandert er alleen wel iets aan de betekenis van de zin. Zonder *denk ik* klinkt de uitspraak opeens definitief en lijkt de spreker erg zeker van zijn zaak. Er kan dan geen twijfel meer over bestaan dat Bas thuis is. Door de uitdrukking *denk ik* te gebruiken kunnen we blijkbaar nuance aanbrengen in de uitspraken die we doen. Of iemand die *denk ik* zegt ook letterlijk over zijn gedachten spreekt, is nog maar de vraag. In het Nederlands kunnen we namelijk ook de verleden tijd van deze constructie gebruiken.

(2) Bas is **dacht ik** thuis

De interpretatie van zin (2) is niet dat de spreker in het verleden de gedachte *Bas is thuis* heeft gehad. De zin betekent dus niet eenvoudigweg hetzelfde als *Ik dacht: Bas is thuis*. Eerder krijgt zin (2) de interpretatie dat de spreker door het gebruik van *dacht ik* aangeeft dat hij er niet helemaal zeker van is of Bas thuis is. De constructie *denk ik* of *dacht ik* is een vaste constructie die mensen kunnen toevoegen aan de zinnen die ze uitspreken. De constructie is geen essentieel onderdeel van de hoofdzin. Een dergelijke constructie noemen we parenthetisch. Het lijkt erop dat het werkwoord *denken* in een parenthetische constructie naast zijn basisbetekenis nog een meer algemene betekenis heeft, waarmee mensen kunnen aangeven dat ze niet voor honderd procent overtuigd zijn van de uitspraken die ze doen. Wat deze meer algemene betekenis precies inhoudt, wordt in deze scriptie onderzocht. Doordat er van deze uitdrukking zowel een vorm in de tegenwoordige tijd als in de verleden tijd is, rijst ook de vraag of er een verschil tussen beide vormen is. Wanneer kiezen mensen voor *denk ik* en wanneer voor *dacht ik*? Ook dit wordt in deze scriptie onderzocht.

De Hoop, Foolen, Mulder en Van Mulken (2015) beschouwen het werkwoord *denken* wanneer het gebruikt wordt zoals in de zinnen (1) en (2) hierboven, als een zogeheten evidentiële uitdrukking (*evidential*). Zij onderzoeken de uitdrukkingen *denk ik* en *geloof ik* en komen tot de conclusie dat beide uitdrukkingen evidentieel gebruikt kunnen worden (De Hoop et al., 2015). Evidentiële uitdrukkingen verwijzen naar de bron van informatie die de spreker heeft voor de uitspraak die hij doet. De notie *evidentialiteit* is echter niet onbetwist. Binnen de taalwetenschap is een discussie gaande over wanneer een uitdrukking als evidentieel beschouwd mag worden. Aikhenvald (2004) rekent alleen uitdrukkingen die onderdeel zijn van de grammatica tot de evidentials, terwijl Boye en Harder (2009) ook lexicale uitdrukkingen evidentieel noemen. In hoofdstuk 2 worden de verschillende visies op evidentialiteit toegelicht en presenteer ik mijn visie op evidentialiteit aan de hand van literatuur. Hoofdstuk 3 gaat dieper in op het gebruik van de uitdrukkingen *denk ik* en *dacht ik*. Het bevat allereerst een inleiding op de twee uitdrukkingen. Vervolgens worden achtereenvolgens de methode van onderzoek naar de uitdrukkingen in het Corpus Gesproken Nederlands en de resultaten van dit onderzoek beschreven. In het vierde hoofdstuk interpreteer ik de resultaten uit het corpusonderzoek en toets ik de voorbeelden uit het corpus aan de definitie van evidentialiteit. Het verschil in evidentialiteit tussen *denk ik* en *dacht ik* wordt in dit hoofdstuk beredeneerd en verklaard. Hoofdstuk 5 bevat de conclusie.

2. Evidentialiteit

De functie van evidentieële uitdrukkingen is het weergeven van de bron van informatie. In ongeveer een kwart van de talen is het vermelden van de bron van informatie verplicht en zijn zinnen zonder evidentieële uitdrukkingen ongrammaticaal (Aikhenvald, 2004). Er zijn verschillende mogelijkheden om evidentialiteit uit te drukken. In sommige talen wordt alleen een onderscheid gemaakt tussen informatie uit de eerste hand (wanneer iemand iets zelf gezien heeft) of informatie uit de tweede hand (wanneer iemand de informatie van een ander gekregen heeft) (Aikhenvald, 2004). Er zijn ook talen die een complexer systeem van evidentialiteit hebben en een specifiek onderscheid maken. Een voorbeeld van een dergelijke taal is het Tariana, een taal die gesproken wordt in de Amazone (Aikhenvald, 2004). Wanneer iemand in het Tariana wil aangeven dat hij een gebeurtenis zelf heeft gezien, kan hij dit aangeven door middel van het morfeem *-ka*. Deze vorm van evidentie heet *visuele evidentie* en is geïllustreerd in zin (3).

(3) Juse irida di-manika-**ka**
José football 3SGNF-play-REC.P.VIS¹
'José has played football (we saw it)' (Aikhenvald, 2004:2)

De spreker van zin (3) heeft met eigen ogen gezien dat José aan het voetballen was. Het morfeem *-ka* aan het einde van het werkwoord drukt dit uit en geeft tegelijk aan dat de gebeurtenis recent in het verleden plaatsvond. Wanneer de spreker bijvoorbeeld wel gejuich heeft gehoord uit de richting van het voetbalveld, maar de wedstrijd niet zelf gezien heeft, kan hij het morfeem *-mahka* gebruiken:

(4) Juse irida di-manika-**mahka**
José football 3SGNF-play-REC.P.NONVIS
'José has played football (we heard it)' (Aikhenvald, 2004:2)

Deze vorm van evidentie wordt *non-visuele sensorische evidentie* genoemd (Aikhenvald, 2004) en ook dit morfeem drukt naast zijn evidentieële betekenis uit dat de genoemde gebeurtenis recent in het verleden plaatsvond. De vormen van evidentialiteit in de zinnen (3) en (4) zijn beide voorbeelden van *directe evidentie*, omdat de spreker vanuit zichzelf direct bewijs heeft voor dat wat hij beweert (De Hoop et al., 2015). Daarnaast zijn er nog andere soorten van

---

¹ De betekenis van in de glossen gebruikte afkortingen is terug te vinden in de 'Lijst van gebruikte afkortingen' op pagina 3.

evidentie die *indirect* zijn. Zo is er *reportatieve* evidentie. We spreken van reportatieve evidentie wanneer de spreker van een ander gehoord heeft wat er gebeurd is (Aikhenvald, 2004). Zin (5) is hiervan een voorbeeld.

(5) Juse irida di-manika-**pidaka**
José football 3SGNF-play-REC.P.REP
'José has played football (we were told)' (Aikhenvald, 2004:3)

Een andere vorm van indirecte evidentie is *inferentiële evidentie*. Hiervan is sprake wanneer de spreker de bewering die hij doet ter plekke afgeleid heeft van bepaalde aanwijzingen. De voetbal van José ligt bijvoorbeeld niet op de plek waar hij normaal gesproken altijd ligt en zijn voetbalschoenen staan niet onder de kapstok. Vervolgens komt er een grote groep mensen terug van het voetbalveld. In dat geval kan een spreker van het Tariana met het morfeem *-nihka* aangeven dat hij de conclusie trekt dat José wel gevoetbald zal hebben:

(6) Juse irida di-manika-**nihka**
José football 3SGNF-play-REC.P.INFR
'José has played football (we infer it from visual evidence)'
(Aikhenvald, 2004:2)

Een laatste vorm van indirecte evidentie die in het Tariana uitgedrukt kan worden is *assumed evidence*, ofwel *veronderstelde evidentie*. Deze vorm van evidentie wordt uitgedrukt met het morfeem *-sika* en is in zin (7) te zien.

(7) Juse irida di-manika-**sika**
José football 3SGNF-play-REC.P.ASSUM
'José has played football (we assume this on the basis of what we already know)'
(Aikhenvald, 2004:2)

Een mogelijke context voor deze zin is dat José op een donderdagavond niet thuis is en de spreker weet dat hij normaal gesproken iedere donderdagavond gaat voetballen. De spreker baseert zijn veronderstelling in dit geval op de kennis die hij al heeft van de gewoontes van José (Aikhenvald, 2004:2). Aikhenvald stelt dat 'the less obvious the evidence and the more the speaker has to rely on reasoning based on knowledge or common sense, the more chance there is that the assumed evidential will be used' (Aikhenvald, 2004:3). Bij veronderstelde evidentie baseert een spreker zich dus op evidentie die hij al heeft of eerder gekregen heeft. Dit kan bijvoorbeeld visuele of reportatieve evidentie van langer geleden zijn, of algemene kennis. Het

verschil met inferentiële evidentie is dat de spreker zich hier niet baseert op wat hij ter plekke afleidt van duidelijke aanwijzingen zoals de afwezigheid van voetbalschoenen, maar op een eigen redenering.

Anderson (1986) stelde de volgende vier criteria op waaraan evidentieële uitdrukkingen volgens hem zouden moeten voldoen:

1. Evidentiële uitdrukkingen zijn uitdrukkingen waarmee een spreker de bron van evidentie aangeeft als bewijs voor of verantwoording van een bewering die hij doet;
2. Evidentiële uitdrukkingen geven secundaire informatie weer, ze zijn geen onderdeel van de hoofdboodschap van een zin;
3. Het uitdrukken van evidentialiteit is hun primaire betekenis;
4. Evidentiële uitdrukkingen zijn morfo-syntactisch gedefinieerd, ze zijn beperkt tot bepaalde grammaticale categorieën.

(Anderson, 1986)

Het eerste criterium van Anderson (1986) is het enige waarover taalwetenschappers het eens zijn. Sommigen vinden dat evidentialiteit enkel bestaat in talen die daar een grammaticale categorie voor hebben. Anderen zijn van mening dat ook lexicale uitdrukkingen evidentieel gebruikt kunnen worden.

Er zijn twee uiterste standpunten die op het gebied van evidentialiteit ingenomen kunnen worden. Het ene standpunt is dat van onder andere Aikhenvald (2004). Het hebben van lexicale uitdrukkingen om de herkomst van informatie aan te geven is volgens haar universeel. Evidentialiteit ziet zij echter als iets dat uitsluitend voorbehouden is aan talen die hiervoor een speciale grammaticale categorie hebben (Aikhenvald, 2004). Er zou onderscheid gemaakt moeten worden tussen wat grammaticaal is en wat lexicaal is. Met name het derde en vierde criterium van Anderson (1986) zijn in de visie van Aikhenvald essentieel en doorslaggevend. Bij het vierde criterium plaatst Aikhenvald (2003) wel een kanttekening. Ze hecht veel belang aan het hebben van een grammaticale categorie, maar morfo-syntactisch gedefinieerd zijn is volgens haar geen vereiste. Dit zou namelijk talen uitsluiten die wel evidentieële uitdrukkingen hebben, maar minder duidelijke verschillen hebben tussen inflectionele en derivationale categorieën (Aikhenvald, 2003).

Een andere visie op evidentialiteit is die van Boye en Harder (2009). Het enige criterium van Anderson (1986) waarbij zij zich aansluiten is het eerste criterium. Boye en Harder (2009) zijn

van mening dat iedere linguïstische vorm van referentie die een spreker gebruikt om te verwijzen naar de bron van informatie, gezien kan worden als een vorm van evidentialiteit. Omdat evidentialiteitsmarkeerders zich over het algemeen ontwikkelen vanuit lexicale vormen, is het moment waarop ze als evidential beschouwd mogen worden niet zo eenvoudig te bepalen. Een voorbeeld dat Boye en Harder (2009:19) geven van deze ontwikkeling is het woord *glo* (geloven) in het Afrikaans.

(8) **Ek glo** dat hy ryk is
 ik geloof dat hij rijk is
 ‘I think that he is rich’

(9) Hy is **glo** ryk
 hij is EVID rijk
 ‘He is said (supposed, believed) to be rich’

In de eerste zin wordt het woord *glo* als werkwoord bij de eerste persoon enkelvoud gebruikt. In de tweede zin staat het woord als een losse eenheid zonder subject en wordt het als een zelfstandige uitdrukking gebruikt. Volgens Boye en Harder (2009) zijn beide voorkomens van *glo* evidentieel. Blijkbaar, zo zeggen ze, kunnen in één en dezelfde taal werkwoorden zich ontwikkelen tot evidentiële grammaticale elementen en evidentiële adverbia (Boye & Harder, 2009:19). Zij zijn dus ook van mening dat uitdrukkingen als het Engelse *reportedly* en *I guess* evidentieel zijn, iets dat Aikhenvald vergelijkt met het beschouwen van een woord als *yesterday* als een markeerder van tense (Aikhenvald, 2004).

De definitie van evidentialiteit die Aikhenvald (2014) hanteert is volgens onder andere Boye en Harder (2009) en De Hoop et al. (2015) te beperkend, aangezien evidentials ontstaan uit lexicale uitdrukkingen. Er is daarom een fase waarin beide interpretaties naast elkaar bestaan, en misschien verdwijnt de oorspronkelijke betekenis bij sommige uitdrukkingen zelfs helemaal niet. Zodra lexicale uitdrukkingen naast hun eigenlijke functie ook een evidentiële functie in de zin gaan vervullen, kunnen we ze evidentieel noemen. Wanneer we echter zo ver zouden gaan als Boye en Harder (2009) wordt evidentialiteit een wel erg brede notie. Door met name het tweede criterium van Anderson (1986) in beschouwing te nemen, is het mogelijk om een duidelijk onderscheid te maken tussen wel evidentieel gebruikte en niet evidentieel gebruikte lexicale uitdrukkingen (De Hoop et al., 2015). Het tweede criterium stelt dat evidentiële uitdrukkingen *secundaire informatie* weergeven (Anderson, 1986). Wanneer de uitdrukking die

iets zegt over de bron van informatie, geen onderdeel is van de *primaire informatie* van de zin, kan deze als evidentieel beschouwd worden.

Hoewel er in het Nederlands geen aparte grammaticale categorie voor evidentieële uitdrukkingen is, kan dus beargumenteerd worden dat het Nederlands wel degelijk evidentieële uitdrukkingen heeft. Wanneer we zin (9) uit het Afrikaans naar het Nederland vertalen ('hij is geloof ik rijk') is te zien dat de uitdrukking *geloof ik* in het Nederlands op een vergelijkbare manier gebruikt kan worden als het Afrikaanse *glo*. Hoewel de eerste persoon in het Nederlands niet weggelaten kan worden, kan *geloof ik* wel gezien worden als secundaire informatie en een vorm van evidentie.

Het is niet ongewoon dat de eerste persoon in de evidentieële uitdrukking *geloof ik* niet weggelaten kan worden. Evidentialiteit staat in een sterke relatie met grammaticaal persoon. Thompson en Mulac (1991) ontdekten dat er in veel talen een voorkeur voor de eerste persoon bestaat bij evidentieële uitdrukkingen. Uit hun onderzoek bleek dat markeerders van evidentialiteit met name de eerste persoon enkelvoud bevatten in declaratieven en de tweede persoon in vragen (Thompson & Mulac, 1991:322). De reden hiervoor is dat de spreker zelf evidentie moet aandragen voor de bewering die hij doet. Deze evidentie kan ook afkomstig zijn van anderen, maar ook in dat geval wordt het vaak weergegeven vanuit de eerste persoon met een uitdrukking als *hoorde ik*. Bij visuele evidentie baseert de spreker zich op dat wat hij zelf heeft waargenomen, bij reportatieve evidentie baseert de spreker zich op dat wat hij zelf van anderen heeft vernomen. Ook aan de voorbeelden uit het Tariana is te zien dat sprekers de evidentie die ze geven vanuit zichzelf bezien: ze hebben het steeds zelf gezien, zelf gehoord of zelf verondersteld. Met name directe evidentie gaat samen met de eerste persoon. Dit is niet verwonderlijk, aangezien het bewijs minder sterk is wanneer een spreker zegt dat een ander iets gehoord of gezien heeft. Wat een ander gehoord of gezien heeft is minder goed controleerbaar voor de spreker en dus ook minder betrouwbaar.

De voorkeur voor de eerste persoon is nog sterker bij een evidentieële uitdrukking met *denken* of *gelooven*. Deze werkwoorden hebben namelijk betrekking op de psyche. Hun eigen gedachten of overtuigingen kunnen mensen als bron aanvoeren, omdat ze deze kennen. De psyche van een ander is hiervoor echter te onbekend en oncontroleerbaar (Lee, 2013). De gedachten en bevindingen van anderen zijn ongrijpbaar en abstract. Iemand zal dus niet snel een inferentie maken op basis van andermans gedachten. In het geval van indirecte evidentie, bijvoorbeeld

een evidentieële uitdrukking met het werkwoord *zeggen*, komt wel vaker gebruik van de derde persoon voor. Hierbij kan gedacht worden aan uitdrukkingen als *ze zeggen dat* of *men zegt dat*.

De Hoop et al. (2015) onderzoeken het evidentieële gebruik van de uitdrukkingen *ik geloof* en *ik denk*. Beide uitdrukkingen kunnen volgens hen zowel evidentieel als niet-evidentieel gebruikt worden. Of een uitdrukking evidentieel is of niet, zien zij als een zaak van interpretatie in context. Wanneer de werkwoorden geen onderdeel zijn van de primaire informatie van een zin, worden ze als evidentieel beschouwd (De Hoop et al., 2015). Ze komen tot de conclusie dat zowel *denken* als *geloven* als uitdrukking van inferentiële evidentialiteit gebruikt kan worden. De werkwoorden *denken* en *geloven* worden dus gebruikt wanneer de spreker dat wat hij vermeldt zelf ergens uit heeft afgeleid. Het werkwoord *denken* verwijst vaak naar rationeel bewijs, terwijl *geloven* een meer impressionistische of sensorische bron van informatie heeft (De Hoop et al., 2015).

In de data van het Twitter-corpus dat De Hoop et al. (2015) bij hun onderzoek gebruiken, vinden ze ook variatie in werkwoordstijd binnen het evidentieel gebruikte werkwoord *denken*. Zoals uit het corpus blijkt gebruiken mensen zowel de tegenwoordige – als de verleden tijd van het werkwoord. De Hoop et al. (2015) schrijven hierover: ‘The past tense expression *dacht ik* ‘I thought’ makes the speaker’s main message [...] perhaps slightly weaker or maybe the speaker is less certain about its truth than when the present tense construction *denk ik* ‘I think’ had been used’ (De Hoop et al., 2015: 12). Wanneer we de voorbeelden in de zinnen (1) en (2) uit de inleiding met elkaar vergelijken ontstaat inderdaad de indruk dat de spreker die *dacht ik* zegt minder zeker van zijn zaak is dan de spreker die *denk ik* zegt. Wellicht verschilt de betekenis van zinnen met *dacht ik* ook in andere opzichten van zinnen met *denk ik*.

Het verschil in tense tussen de uitdrukkingen *denk ik* en *dacht ik* zou ook een effect kunnen hebben op de evidentieële interpretatie. Bij onderzoek naar evidentialiteit wordt de interactie van evidentialiteit met tense en aspect vaak buiten beschouwing gelaten. Dit is verwonderlijk, aangezien evidentials verschillende semantische eigenschappen delen met tense- en aspect-morfemen. Evidentials worden vaak uitgedrukt door middel van tense- en aspect-morfemen of zijn daaruit ontstaan. De evidentieële betekenis en de betekenis als tense/aspect-morfeem bestaan in verschillende talen ook naast elkaar (De Haan, 2012).

Een voorbeeld van een taal waarin een morfeem voor tense tegelijk ook een evidentieële uitdrukking is, is het Navajo (Sapir & Hoijer, 1967:114, via De Haan, 2012).

- (10)   sìcì?   ðišnî-nì?
             my.daughter I.told.her-PAST
             ‘I told my daughter.’
- (11)   ʔàkot’éélá   ðišnî-nì
             in.that.fashion I.spoke-ASS
             ‘I **certainly** spoke in that fashion.’

Het morfeem *nì* krijgt in zin (10) de gloss ‘past tense’, terwijl het in zin (11) vertaald wordt met ‘certainly’. De betekenissen van verleden tijd, visuele evidentie en de zekerheid van de spreker zijn nauw aan elkaar verbonden, en dus is het niet verwonderlijk dat de twee vormen van dit morfeem gerelateerd zijn en naast elkaar gebruikt kunnen worden (De Haan, 2012). Verder is de werkwoordstijd vaak nog aanwezig in de verschillende evidentiële vormen die een taal heeft. Er is dan bijvoorbeeld een andere evidentiële uitdrukking voor visuele evidentie uit het verleden en visuele evidentie uit het heden, waarbij de vormen overeenkomen met de manier waarop de verleden en tegenwoordige tijd worden uitgedrukt (De Haan, 2012).

Omdat ook in andere talen tense en evidentialiteit in een nauwe relatie met elkaar staan en in interactie zijn, is het relevant om deze interactie ook in de Nederlandse uitdrukkingen *denk ik* en *dacht ik* te bestuderen. In deze scriptie zal ik verder ingaan op het verschil in werkwoordstijd in de uitdrukkingen *denk ik* en *dacht ik* en het effect dat dit heeft op de interpretatie en de evidentialiteit. De vraag die centraal staat is hoe het verschil in tense de evidentialiteit en betekenis van de uitdrukkingen *denk ik* en *dacht ik* beïnvloedt.

3. *Denk ik en dacht ik in gesproken Nederlands*

3.1 Inleiding

Het grote verschil tussen de uitdrukkingen *denk ik* en *dacht ik* is vanzelfsprekend de tijd waarin het werkwoord staat. Het verschil tussen de tegenwoordige en de verleden tijd is een zeer essentieel verschil dat in veruit de meeste talen gemaakt wordt (Bybee & Dahl, 1989). Hoewel de basisbetekenis van de verleden tijd is dat iets in het verleden heeft plaatsgevonden, en de tegenwoordige tijd uitdrukt dat een gebeurtenis in het heden nog aan de gang is, kan een verschil in tijd meer dan alleen dat tot uitdrukking brengen. Door de verschillende voorkomens van het werkwoord *denken* te bestuderen, wordt duidelijk dat ook andere interpretaties onderscheiden kunnen worden.

Het werkwoord *denken* kan op veel verschillende manieren gebruikt worden, maar de meeste daarvan zijn niet evidentieel. Er is een letterlijk gebruik van *denken*, waarbij mensen het werkwoord gebruiken om gedachten uit te drukken. Dit gebruik is in de zinnen (12) en (13) geïllustreerd.

(12) Bas **dacht** aan een roze olifant

(13) ‘Wat een lekker weertje’, **dacht** de man

In deze gevallen krijgt *dacht* geen evidentieële interpretatie, omdat *denken* de primaire betekenis van de zin is en niet als evidentie voor een uiting wordt gebruikt. In zin (13) worden letterlijk gedachten weergegeven, en in zin (12) wordt de uitdrukking *denken aan* gebruikt, wat ook aangeeft dat het in die zin gaat om de gedachten die Bas ergens over heeft. Deze letterlijke betekenis van het werkwoord *denken* kan gezien worden als de basisbetekenis.

Het gaat bij evidentieële uitdrukkingen om de vraag welk bewijs de spreker zelf kan aandragen voor de bewering die hij doet. Niet alle voorkomens van *denk ik* of *ik denk* zijn echter evidentieel. Het verschil tussen evidentieel en niet-evidentieel gebruik zal ik toelichten aan de hand van voorbeeldzin (14).

(14) **Ik denk** dat Bas thuis is

Deze zin kan op twee manieren geïnterpreteerd worden. *Ik denk dat* zou gezien kunnen worden als de *primaire informatie* van de zin. Iemand wil duidelijk maken wat hij denkt. In dat geval kan de uitdrukking *ik denk* niet als evidentieel beschouwd worden, aangezien we de definitie hanteren dat een evidentieële uitdrukking altijd *secundaire* informatie weergeeft (het tweede

criterium van Anderson). De meest gebruikelijke interpretatie van een zin als (14) is echter dat iemand met name de informatie over de aanwezigheid van Bas zal willen overbrengen, en niet per se het feit dat hij dit denkt. In dat geval bevat de bijzin over Bas de belangrijkste, ofwel de *primaire informatie*. De uiting *ik denk dat* is dan de *secundaire informatie*, hoewel het syntactisch gezien de hoofdzin is (De Hoop et al., 2015). Wanneer deze interpretatie gevolgd wordt, is de uiting *ik denk* volgens onze definitie een evidentieële uitdrukking. Er is in dit geval sprake van zogeheten *inferentiële evidentie*: De spreker geeft door middel van *ik denk* aan dat hij ergens uit afgeleid heeft dat Bas wel thuis zal zijn.

Naast het criterium van secundaire informatie blijft staan dat een evidentieële uitdrukking een onderdeel van de zin is waarmee de spreker evidentie geeft (het eerste criterium van Anderson). Deze evidentie kan natuurlijk een inferentie zijn, zoals bij *denk ik*, maar in elk geval moet de betekenis van de uitdrukking zijn dat er bewijs geleverd wordt. In zin (15) is *denk ik* bijvoorbeeld wel secundaire informatie, maar niet evidentieel.

(15) Ik ga **denk ik** maar eens een biertje drinken

De functie van *denk ik* in deze context is om intentie uit te drukken. Niet-letterlijk gebruik van het werkwoord *denken* is dus niet per definitie evidentieel. Een ander voorbeeld hiervan is de waarschuwende uitroep *ik dacht het niet!* die ook in de titel van deze scriptie staat. Een dergelijke zin is een idioom. Het woord *dacht* heeft binnen deze idiomatische uitdrukking niet de letterlijke betekenis van *denken*, maar is toch geen evidentieële uitdrukking.

Zoals eerder gezegd bestaat er bij evidentieële uitdrukkingen met woorden als *denken* of *geloven* een voorkeur voor de eerste persoon. Het werkwoord *denken* kan alleen in combinatie met de eerste persoon een evidentieële interpretatie kan krijgen. Dit kan geïllustreerd worden aan de hand van de positie van de uitdrukking in de zin. Zin (16) is een correcte Nederlandse zin, maar zin (17) is dat niet.

(16) Bas is **denk ik** thuis

(17) # Bas is **denkt zij** thuis

Denkt zij zou alleen aan het einde van de zin kunnen staan, of het zou mogelijk zijn om de zin te beginnen met *zij denkt dat*. Het feit dat de uitdrukking *denk ik* wel op verschillende posities in de zin kan staan is één van de tekenen van de grammaticalisatie van deze uitdrukking. Grammaticalisatie is geen vereiste voor evidentieële uitdrukkingen, maar wel een teken dat de uitdrukking zelfstandiger is geworden en verder afstaat van de oorspronkelijke betekenis. Niet

ieder werkwoord kan op dezelfde manier gebruikt worden als *denk ik* in zin (16). Dit is eenvoudig te toetsen door in zin (16) een ander werkwoord in te vullen in plaats van *denk*, bijvoorbeeld *weet*. De zin wordt dan ongrammaticaal.

Het is ook een teken van de grammaticalisatie van een werkwoord als de verleden tijd gebruikt kan worden in zinnen die verder in de tegenwoordige tijd staan. Hopper (1991) beschrijft dit als ‘The Principle of Divergence’. Volgens dit principe behoudt een grammaticaliseerde uitdrukking in een gewijzigde context dezelfde vorm, hoewel deze oorspronkelijk veranderd zou zijn. Dit grammaticaliseerde gebruik is mogelijk met het werkwoord *denken*:

(18) Woensdag ben ik vrij **denk ik**

(19) Woensdag **ben** ik vrij **dacht ik**

Ook wanneer de persoonsvorm in de tegenwoordige tijd blijft staan, is het mogelijk om van het werkwoord *denken* de verleden tijd te gebruiken. Wanneer gekeken wordt naar het verschil tussen de twee werkwoordstijden ontstaat nog meer variatie in betekenismogelijkheden. Zonder *denk ik* of *dacht ik* zouden de zinnen (18) en (19) ‘harde beweringen’ zijn geweest, er kan dan geen twijfel over de juistheid van de informatie bestaan. Door *denk ik* of *dacht ik* toe te voegen wordt nuance aangebracht. Maar beide uitdrukkingen lijken een ander soort nuance te geven. Intuïtief lijkt de persoon die zin (19) uitsprekt bijvoorbeeld misschien minder zeker van zijn zaak dan de persoon die zin (18) uitsprekt. Een andere intuïtie zou kunnen zijn dat er bij de ene zin eerder een evidentieële interpretatie ontstaat dan bij de andere zin. Bij het uitspreken kan de interpretatie natuurlijk ook door prosodie beïnvloed worden.

3.2 Methode

Om alleen de mogelijk evidentieel gebruikte voorkomens van het werkwoord *denken* te onderzoeken, heb ik ervoor gekozen om uitsluitend voorkomens van het werkwoord *denken* mee te nemen in combinatie met de eerste persoon enkelvoud. Zoals genoemd in hoofdstuk 2 is dit de enige manier waarop *denken* evidentieel gebruikt kan worden. Ook heb ik ervoor gekozen alleen de parenthetische constructies *denk ik* en *dacht ik* mee te nemen in de analyse, omdat er bij de parenthetische constructie in veel gevallen een evidentieële lezing ontstaat. De parenthetische constructie is namelijk grammaticaliseerd (De Hoop, 2015) en heeft daardoor ook minder vaak de basisbetekenis van *denken*.

Om te kunnen achterhalen wat de betekenis van *denk ik* en *dacht ik* is, heb ik het gebruik van de twee uitdrukkingen in context bestudeerd. Om *denk ik* en *dacht ik* in natuurlijke context te bestuderen, is gebruik gemaakt van het Corpus Gesproken Nederlands (CGN) (Corpus Gesproken Nederlands, 2006). Dit corpus bevat ongeveer 1000 uur spraak van volwassenen afkomstig uit Nederland en Vlaanderen. De circa 9 miljoen woorden uit het corpus zijn orthografisch getranscribeerd, waardoor het voor onderzoekers mogelijk is om eenvoudig de taalstructuren waarin zij geïnteresseerd zijn te extraheren. De opnames in het corpus zijn gemaakt in de periode tussen 1998 en 2002. De eerste volledige versie van het corpus werd in 2004 gepubliceerd. De tweede versie die ik voor deze scriptie heb gebruikt werd in 2006 gepubliceerd (Corpus Gesproken Nederlands, 2006).

Allereerst zijn alle voorkomens van de uitdrukkingen *denk ik* en *dacht ik* automatisch uit het corpus geëxtraheerd. Dit leverde een totaal aantal van 7259 zinnen op. 5772 van deze zinnen bevatten de uitdrukking *denk ik*, 1487 zinnen bevatten *dacht ik*. Van beide vormen werd een aparte lijst opgesteld. Hieruit zijn vervolgens de zinnen met evidentieel gebruik van *denk ik* of *dacht ik* geselecteerd. Ik heb ervoor gekozen om Belgisch Nederlandse zinnen niet mee te nemen in de analyse, en alleen Nederlands Nederlandse uitingen te onderzoeken, omdat ik niet weet in hoeverre het gebruik van de uitdrukkingen *denk ik* en *dacht ik* in het Belgisch Nederlands verschilt van het Nederlands Nederlands.

Onbegrijpelijke zinnen en zinnen die een niet evidentieel gebruik van *denk ik* of *dacht ik* bevatten, werden verwijderd van de lijst. Hierbij kan gedacht worden aan zinnen met de basisbetekenis van *denken* of een intentioneel gebruik van *denk ik*. Na deze selectie zijn van beide lijsten willekeurig tweehonderd zinnen geselecteerd voor verdere analyse.

De uiteindelijke analyse van de lijsten met zinnen is gedaan volgens de introspectieve methode: op basis van eigen intuïtie werd iedere zin beoordeeld. Naast iedere zin werd dezelfde zin nogmaals geplaatst, met als enige verschil dat de uitdrukking *denk ik* in de zin gewijzigd was naar *dacht ik*. Voor de tweede lijst werd hetzelfde gedaan: de voorkomens van *dacht ik* werden gewijzigd in *denk ik*. Daarna is per zin gekeken wat er veranderde aan de interpretatie, wanneer alleen *denk* en *dacht* gemanipuleerd werden. Steeds werd achter de zin genoteerd wat intuïtief het verschil was tussen het gebruik van de beide vormen. Na het zorgvuldig bestuderen van alle zinnen en het noteren van intuïties leek er sprake te zijn van een aantal verschillen in het gebruik van *denk ik* en *dacht ik*.

Om deze verschillen verder te kunnen bestuderen werden categorieën opgesteld. Wat opviel bij het bestuderen van de zinnen was dat er in zinnen met *denk ik* vaak ter plekke iets afgeleid leek te worden, terwijl er in zinnen met *dacht ik* sprake leek te zijn van een veronderstelling op basis van eerdere informatie. Daarom werd hiervoor een categorie gecreëerd:

I. Inferentie vs. Veronderstelling

Er is in de zinnen een duidelijk verschil tussen een ter plekke gemaakte inferentie en het aangeven dat men in een bepaalde veronderstelling verkeert.

Voorbeeld van een zin uit deze categorie is zin (20) met de geconstrueerde zin (21).

(20) Super de Boer is duurder als Albert Heijn **dacht ik** [CGN: fn000406.42]²

(21) Super de Boer is duurder als Albert Heijn **denk ik**

In de zin met *dacht ik* lijkt degene die de zin uitspreekt al op een eerder moment informatie gekregen te hebben dat de winkel Super de Boer duurder is. In de zin met *denk ik* lijkt het meer alsof de spreker ter plekke een inschatting maakt van de prijzen van de winkels.

Voor zinnen die niet bij deze categorie ingedeeld konden worden, werd gekeken wat dan het verschil was tussen de beide zinnen. Wanneer een nieuw soort verschil werd gevonden werd een nieuwe categorie aangemaakt. Op basis daarvan zijn ook de volgende vier categorieën opgesteld:

II. #Evidentie

Het is niet mogelijk de uitdrukking *denk ik* te gebruiken wanneer deze verbonden wordt aan de vermelding van evidentie uit in de verleden tijd.

Voorbeeld van een zin uit deze categorie is zin (22) met de geconstrueerde zin (23).

(22) U wees d'r trouwens ook zelf **dacht ik** op in uw betoog [CGN: fn000157.63]

(23) #U wees d'r trouwens ook zelf **denk ik** op in uw betoog

In de tweede zin klinkt de uitdrukking *denk ik* ongelukkig. De uitdrukking botst met de vermelding dat de ander ergens op wees in zijn betoog. Dit is de vermelding van een feit uit het

---

² Deze code is de corpuscode van de zin in het Corpus Gesproken Nederlands. Door middel van de code kan de lezer de geciteerde zinnen in het corpus terugvinden. Aarzelingen en herhalingen uit de oorspronkelijke uitingen zijn hier uit de weergave weggelaten om de leesbaarheid te bevorderen.

verleden waar de spreker mee bekend is. Steeds wanneer een zin evidentie uit het verleden bevat, lijkt de uitdrukking *denk ik* niet op zijn plaats, terwijl gebruik van *dacht ik* geen probleem oplevert.

III. Focus

Denk ik lijkt naar een ander onderdeel van de informatie te verwijzen dan *dacht ik*.

Voorbeeld van een zin uit deze categorie is zin (24) met de geconstrueerde zin (25).

- (24) En dan is het een drogreden **denk ik** als je als onderwijsminister uh dat in stand probeert te houden [CGN: fn000083.116]
- (25) En dan is het een drogreden **dacht ik** als je als onderwijsminister uh dat in stand probeert te houden

Bij gebruik van *denk ik* ontstaat de interpretatie dat het naar de volledige rest van de zin verwijst. *Dacht ik* lijkt hier vooral terug te slaan op de term *drogreden*. De spreker verkeert in onzekerheid of dat wat hij omschrijft wel een drogreden genoemd kan worden.

IV. Zekerheid

Er lijkt een verschil in zekerheid te bestaan tussen de zin met *denk ik* en de zin met *dacht ik*.

Voorbeeld van een zin uit deze categorie is zin (26) met de geconstrueerde zin (27).

- (26) Ik heb Nederland **dacht ik** toch een beetje veranderd [CGN: fn007649.126]
- (27) Ik heb Nederland **denk ik** toch een beetje veranderd

Bij het lezen van de zin met *dacht ik* lijkt de spreker minder zeker te zijn over de uitspraak die hij doet dan de spreker van de zin met *denk ik*.

V. Narratief

Bij zinnen die van *denk ik* in *dacht ik* gewijzigd zijn ontstaat soms een narratieve lezing. Het zinsdeel naast *dacht ik* is dan het beste te interpreteren alsof het tussen aanhalingstekens staat.

Voorbeeld van een zin uit deze categorie is zin (28) met de geconstrueerde zin (29).

- (28) Op scholen zouden ze blij zijn met dit soort dingen **denk ik**
[CGN: fn000088.221]
- (29) Op scholen zouden ze blij zijn met dit soort dingen **dacht ik**

Bij het lezen van zin (29) lijkt het alsof er bij het zinsdeel voor *dacht ik* aanhalingstekens toegevoegd zouden moeten worden. Het is alsof de spreker dan zijn eerdere gedachten verwoordt.

Alle zinnen werden ingedeeld bij één van deze categorieën. Vervolgens is iedere categorie weer afzonderlijk bestudeerd om te zien of er binnen de categorie een regelmaat bestond. Ook is gekeken of er tussen de categorieën onderlinge overeenkomst was. Wanneer er twijfel was of een zin bij de ene of bij de andere categorie ingedeeld moest worden, werd deze met beide cijfers gelabeld.

3.3 Resultaten

Bij de analyse van de zinnen kwam naar voren dat er altijd sprake was van verschillende lezingen bij zinnen met *dacht ik* of met *denk ik*. Mensen gebruiken de tegenwoordige tijd en de verleden tijd van het werkwoord *denken* dus niet willekeurig door elkaar. Er waren geen zinnen waarbij vervanging van de ene uitdrukking door de andere exact dezelfde betekenis opleverde. Het aantal zinnen per categorie is weergegeven in tabel 1.

	Lijst <i>dacht ik</i>	Lijst <i>denk ik</i>
Inferentie vs. veronderstelling	146	125
# Evidentie	37	-
Focus	6	10
Zekerheid	38	65
Narratief	-	21

Tabel 1: Het totaal aantal zinnen met ‘denk ik’ en ‘dacht ik’ dat bij elke categorie werd ingedeeld.

In tabel 1 is te zien dat de eerste categorie ‘Inferentie vs. veronderstelling’ veruit de meeste voorkomens bevat. Ook bij de categorie ‘Zekerheid’ is een groot aantal zinnen ingedeeld. Te zien is dat in de lijst van *dacht ik* geen zinnen met een narratieve lezing van *dacht ik* gevonden

zijn. Dit komt doordat bij het opstellen van de lijst de narratieve voorkomens verwijderd zijn. Deze kunnen immers niet evidentieel zijn. De narratieve lezing kon in de overige data dus alleen ontstaan wanneer een oorspronkelijke zin met *denk ik* naar *dacht ik* gewijzigd werd. Ook zijn in de lijst van zinnen met *denk ik* geen zinnen gevonden waarin gebruik van *denk ik* botst met evidentie uit het verleden in de zin. Het is logisch dat dergelijke zinnen niet voorkomen, aangezien we ervan uitgaan dat het samengaan van *denk ik* met evidentie uit het verleden niet mogelijk is.

Aan de hand van de gemaakte indeling konden de belangrijkste verschillen tussen de twee werkwoordstijden in kaart gebracht worden. Allereerst volgt nu een opsomming van alle verschillen die er tussen de twee uitdrukkingen bestonden, zodat duidelijk is wat precies de gevonden verschillen per categorie waren.

Binnen de eerste categorie ‘Inferentie versus Veronderstelling’ valt op dat zinnen met *denk ik* steeds een ter plekke gemaakte afleiding bevatten, terwijl zinnen met *dacht ik* een veronderstelling weergeven die gebaseerd is op eerder gekregen informatie. Meer dan de helft van alle zinnen kon bij deze categorie ingedeeld worden.

Bij zinnen uit de tweede categorie waarin oorspronkelijk *dacht ik* werd gezegd, is gebruik van de uitdrukking *denk ik* niet mogelijk. Dit blijkt het geval te zijn wanneer de uitdrukking *denk ik* in de zin verbonden wordt aan de vermelding van een gebeurtenis in de verleden tijd. Dit verschijnsel wordt vanzelfsprekend uitsluitend gevonden bij zinnen met *dacht ik* die gewijzigd zijn in *denk ik*.

Er zijn zinnen waarbij *denk ik* naar een ander onderdeel van de informatie lijkt te verwijzen dan *dacht ik*. Deze zinnen zijn ingedeeld bij de derde categorie ‘Focus’. Het verschil in focus ontstaat wanneer gebruik van *denk ik* botst met andere informatie uit de zin, maar wel op bijvoorbeeld één begrip afzonderlijk betrekking kan hebben. Ook ontstaat er een verschil in focus wanneer juist *dacht ik* niet op de volledige zin betrekking kan hebben, maar wel op één afzonderlijk begrip.

Bij de vierde categorie ‘Zekerheid’ valt op dat sprekers van zinnen met *denk ik* vaak zekerder van hun zaak lijken dan sprekers van zinnen met *dacht ik*. Deze interpretatie ontstaat met name bij zinnen die een mening of bewering bevatten.

In de categorie ‘Narratief’ zijn zinnen ingedeeld waar bij gebruik van *dacht ik* de voorkeur voor een narratieve lezing ontstaat. Dit is met name het geval wanneer een modaal werkwoord als ‘zullen’ of ‘moeten’ wordt gebruikt of als er iets over de toekomst wordt gezegd.

4. Het verschil tussen *denk ik* en *dacht ik*

De indeling in categorieën heeft een duidelijk overzicht opgeleverd van de verschillen die er bestaan tussen de zinnen met *denk ik* en met *dacht ik*. Ondanks dat er vijf verschillende categorieën opgesteld werden, blijken alle verschillen die er kunnen bestaan tussen zinnen met *denk ik* en zinnen met *dacht ik* terug te brengen tot één basisverschil op het gebied van evidentialiteit.

De uitdrukking *denk ik* bezit de benodigde eigenschappen van een evidentiële uitdrukking, zoals deze in de inleiding gedefinieerd zijn aan de hand van de criteria van Anderson (1986). Zoals ook uit het onderzoek van de Hoop et al. (2015) bleek, wordt *denk ik* gebruikt als een uitdrukking van *inferentiële evidentialiteit*: In een uiting met *denk ik* maakt de spreker ter plekke een inferentie. Het is alsof hij op het moment van spreken afleidt dat wat hij zegt wel zo zal zijn. Op dat moment is de spreker er dus ook van overtuigd dat wat hij zegt waar is. Een voorbeeld uit het Corpus Gesproken Nederlands laat zien dat het gebruik van de uitdrukking in de tegenwoordige tijd hierin verschilt van gebruik van de uitdrukking in de verleden tijd.

(30) Hij heeft net liggen slapen **denk ik** [CGN: fn000091.339]

(31) Hij heeft net liggen slapen **dacht ik**

Zin (30) geeft duidelijk de eigen interpretatie van de spreker weer. Hij vindt zijn vriend er bijvoorbeeld slaperig uitzien en concludeert hieruit dat hij wel geslapen zal hebben. De geconstrueerde zin (31) zou niet in die context gebruikt kunnen worden. Hierbij is het eerder voorstelbaar dat de spreker zijn vriend bijvoorbeeld een uur eerder heeft horen zeggen dat hij een dutje ging doen. Wanneer zijn vriend vervolgens geeuwend de kamer inkomt, verkeert de spreker daarom in de veronderstelling dat hij geslapen heeft. Als de spreker deze voorkennis niet had en ter plekke zou afleiden dat zijn vriend net geslapen had, zou hij zin (30) geuit hebben en niet zin (31).

Ook de uitdrukking *dacht ik* bezit de benodigde eigenschappen van een evidentiële uitdrukking, maar in de zin met *dacht ik* kan geen sprake zijn van inferentiële evidentie. De spreker maakt immers niet ter plekke een inferentie, maar hij baseert zich op informatie die hij eerder gekregen heeft of die hij al had. Ditzelfde geldt voor alle voorkomens van *dacht ik*. Door *dacht ik* te zeggen geeft iemand niet aan dat hij een inferentie maakt of heeft gemaakt, maar dat hij zijn veronderstelling baseert op informatie of kennis die hij al had.

Deze vorm van evidentie komt overeen met de *veronderstelde evidentie* zoals ook in voorbeeldzin (7) uit het Tariana, hieronder opnieuw weergegeven.

(7) Juse   irida   di-manika-**ni**hka
     José   football   3sgnf-play-REC.P.ASSUM

‘José has played football (we assume this on the basis of what we already know)’

(Aikhenvald, 2004:2)

In zin (7) baseert de spreker zich op kennis die hij al had van de gewoontes van José. In zin (31) baseert de spreker zich op kennis die hij eerder heeft opgedaan. Zoals gezegd in hoofdstuk 2 kan een spreker zich bij veronderstelde evidentie zowel baseren op algemene kennis als op eerder ontvangen evidentie. Het verschil met inferentiële evidentie is dat de spreker in dit geval iets veronderstelt door een redenering op basis van bewijs dat hij al had, in plaats van ter plekke een conclusie te trekken uit aanwijzingen op dat moment.

Evidentieel gebruik van de uitdrukking *dacht ik* kan gebaseerd zijn op allerlei vormen van evidentie uit het verleden, behalve inferentiële evidentie. Die inferentiële evidentie zou inhouden dat de spreker in het verleden met *denk ik* een inferentie heeft gemaakt. Het kan niet zo zijn dat iemand op basis van een inferentie die hij zelf gemaakt heeft in een veronderstelling gaat verkeren. Veronderstelde evidentie is namelijk altijd gebaseerd eerder bewijs en niet op een eigen inschatting ter plekke.

Door gebruik van *dacht ik* levert iemand dus bewijs in de vorm van veronderstelde evidentie en door gebruik van *denk ik* levert iemand bewijs in de vorm van inferentiële evidentialiteit. Toch ontstaat de intuïtie dat de spreker die deze uitdrukkingen toevoegt aan zijn uiting niet helemaal zeker is van de bewering die hij doet. Dit komt doordat toevoeging van *denk ik* of *dacht ik* maakt dat een bewering niet meer als losstaand feit gepresenteerd wordt. Er wordt een bron van bewijs toegevoegd en dat is in het geval van deze uitdrukkingen algemene kennis of informatie uit het verleden, òf een eigen inschatting ter plekke. Een spreker doet dit omdat hij de bewering die hij doet niet als een vaststaand feit wil presenteren en duidelijk wil maken hoe hij aan zijn informatie komt. Door middel van *denk ik* of *dacht ik* brengt hij nuance aan en zo maakt hij zijn uitspraak minder definitief.

Bij de zinnen die bij categorie vier ‘Zekerheid’ werden ingedeeld, bracht het gebruik van het werkwoord *dacht* steeds meer onzekerheid met zich mee dan het werkwoord *denk*. Die onzekerheid is ook het tweede belangrijke verschil tussen de uitdrukkingen *denk ik* en *dacht ik*.

De spreker in het voorbeeld van zin (31) aan het begin van dit hoofdstuk komt over alsof hij minder zeker is over wat hij zegt dan de spreker van zin (30). Dit is te verklaren vanuit een eigenschap van werkwoorden in de verleden tijd. Zoals Hogeweg (2009) schrijft, zorgt het gebruik van de verleden tijd vaak voor een lezing van contrast met de werkelijkheid. De genoemde gebeurtenis wordt in het verleden geplaatst, en dat impliceert dat de huidige situatie anders is. Wanneer iemand bijvoorbeeld zegt *Jan had een goede baan*, gaat een luisteraar ervan uit dat hij diezelfde baan nu niet meer heeft. Waarschijnlijk gebruiken mensen ook om die reden de verleden tijd van het werkwoord *denken* in uitingen waarover ze onzeker zijn. *Dacht ik* kan dan een manier zijn om te zeggen: ‘Eerder dacht ik dat de situatie zo was, maar nu ben ik er niet zo zeker meer van.’

Wanneer het gebruik van de verleden tijd zorgt voor een lezing van onwerkelijkheid in het heden wordt dit *counterfactual meaning* genoemd. Counterfactual constructies geven de betekenis weer die een bepaalde bewering volgens de spreker juist niet heeft (Iatridou, 2000). De spreker geeft dus aan dat de betekenis van zijn uiting niet in overeenstemming is met de werkelijkheid. Volgens Hogeweg (2009) ontstaat de interpretatie als counterfactual in veel talen bij het gebruik van de verleden tijd. Sommigen stellen dat dit komt doordat de betekenis van de verleden tijd eigenlijk niet ‘paste tense’ maar ‘distant from present reality’ is (Hogeweg, 2009:1). Zelf schrijft Hogeweg (2009) het ontstaan van een counterfactual betekenis toe aan de zinsconstructie als geheel. Hierdoor ontstaat bij sommige zinnen wel een tegenfeitelijke interpretatie en bij andere zinnen niet, afhankelijk van de context. Een voorbeeld van een zin op Twitter dat De Hoop et al. (2015) van counterfactual gebruik van *dacht ik* geven is zin (32).

(32) Zwemles als altijd **dacht ik**, maar dat liep verrassend anders

Uit het gebruik van *dacht ik* in zin (32) volgt dat de spreker eerst verwacht had dat de zwemles hetzelfde zou verlopen als altijd, maar dat de werkelijke situatie anders was. In deze zin had geen *denk ik* kunnen staan, omdat *denk ik* op het moment van spreken nog geldt en geen contrast met de werkelijkheid kan uitdrukken. Wanneer *dacht ik* een contrast met de werkelijkheid uitdrukt en er een lezing als counterfactual ontstaat is *dacht ik* geen evidentieële uitdrukking meer. Dit komt doordat de uitdrukking dan onderdeel is van de primaire informatie van de zin en in plaats van een bron van bewijs te vormen juist de bewering die gedaan wordt ontkent. Wel is het aannemelijk dat de mogelijkheid tot het krijgen van een counterfactual lezing ervoor zorgt dat *dacht ik* meer geassocieerd wordt met contrast met het heden. Dit kan de reden zijn dat iemand die *dacht ik* zegt minder zeker overkomt. Wanneer gebruik van *dacht ik* met name

onzekerheid uitdrukt kunnen we de uitdrukking karakteriseren als een (epistemisch) modale uitdrukking.

Het gebruik van de verleden tijd brengt dus meerdere dingen tot uitdrukking. Ten eerste dat de spreker al in een bepaalde veronderstelling verkeert. Deze veronderstelling is ontstaan op basis van evidentie uit het verleden of algemene kennis die hij al had. Ten tweede drukt gebruik van de verleden tijd onzekerheid uit, omdat de situatie op het moment van spreken veranderd zou kunnen zijn. Deze twee dingen hangen met elkaar samen. De spreker verkeert in een bepaalde veronderstelling omdat hij zich voor de bewering die hij doet gebaseerd heeft op informatie die hij eerder gehoord, gezien of gelezen heeft. Tegelijk is de spreker zich ervan bewust dat dit bewijs uit het verleden komt, en dat er dus iets veranderd kan zijn. Door het gebruik van *dacht ik* is het mogelijk om zowel het verkeren in een bepaalde veronderstelling als de onzekerheid daarover tot uitdrukking te brengen.

Evidentiële uitdrukkingen komen met name voor in beweringen (Anderson, 1986). De interpretatie dat er een verschil in zekerheid bestaat, komt het meest duidelijk tot uitdrukking wanneer een zin een mening of bewering bevat, zoals in de zinnen (26) en (27), hieronder opnieuw vermeld.

- (26) Ik heb Nederland **dacht ik** toch een beetje veranderd [CGN: fn007649.126]
(27) Ik heb Nederland **denk ik** toch een beetje veranderd

De uitdrukking *denk ik* is nadrukkelijk een afleiding ter plekke van de spreker zelf. In het geval dat de spreker een mening uitspreekt met behulp van *denk ik*, komt zijn uitspraak dus ook over als een meer subjectieve bewering die in het heden standhoudt. Op het moment dat een spreker een bewering doet met *denk ik* staat hij achter deze bewering. Wanneer echter *dacht ik* gebruikt wordt, creëert dat juist meer afstand tot hetgeen beweerd wordt. De spreker plaatst zijn bewering als het ware in het verleden, waardoor hij aangeeft zich ervan bewust te zijn dat de situatie veranderd kan zijn. Tegelijk geeft iemand door middel van *dacht ik* aan dat hij zich baseert op evidentie uit het verleden, terwijl bij *denk ik* ter plekke een eigen inschatting gemaakt wordt. Zin (33) uit het corpus is een bewering en staat tegenover de geconstrueerde zin (34), waarbij ook een duidelijk verschil in overtuiging ontstaat bij de interpretatie. In het geval van deze zinnen klinkt de bewering in zin (33) met *dacht ik* juist overtuigender.

- (33) Het eten is erg goed daar **dacht ik** [CGN: fn008097.181]
(34) Het eten is erg goed daar **denk ik**

In zin (33) doet de spreker een bewering op basis van informatie die hij eerder gekregen heeft. Het kan bijvoorbeeld in die context zo zijn dat vrienden hem verteld hebben dat ze in desbetreffend restaurant lekker gegeten hebben. Zin (34) is een meer subjectieve inschatting die de spreker zelf maakt. Het verschil in overtuiging bij de hoorder wordt hier veroorzaakt door de invloed van de context: in de beschreven situatie is het waarschijnlijk dat de spreker zich baseert op reportatieve evidentie van anderen uit het verleden. Hoewel het evidentie uit het verleden is en de situatie dus gewijzigd kan zijn, baseren mensen zich in een context als deze vaak op reportatieve evidentie uit het verleden en minder snel op een subjectieve inschatting.

Wanneer de bewering in een zin verbonden wordt aan de vermelding van een gebeurtenis in de verleden tijd, is gebruik van *dacht ik* wel mogelijk, maar gebruik van *denk ik* minder goed. Dit zijn de zinnen die werden ingedeeld bij de categorie ‘# Evidentie’. Een voorbeeld hiervan uit het corpus is zin (35).

(35) Er stond toch **dacht ik** ergens een prijs per vierkante meters
[CGN: fn000321.25]

(36) #Er stond toch **denk ik** ergens een prijs per vierkante meters

Ook dit verschijnsel is te plaatsen wanneer we het verschil in evidentialiteit tussen *denk ik* en *dacht ik* bezien. Er wordt in de zin expliciet een eerder vernomen feit vermeld, namelijk dat er ergens een prijs per vierkante meters stond. In dat geval heeft de spreker de informatie dus al eerder gezien of gelezen en daaruit zijn een conclusie getrokken. De veronderstelling is ontstaan op basis van informatie uit het verleden en de spreker moet daarom de uitdrukking *dacht ik* gebruiken. Gebruik van *denk ik* is hier vreemd, omdat de spreker dan pretendeert ter plekke een inschatting te maken van iets wat hij eigenlijk al weet. Dat de spreker het al weet is te zien aan het werkwoord *stond* eerder in de zin. Het hebben van evidentie uit het verleden staat dus het maken van een inferentie ter plekke in de weg.

Een Belgisch Nederlandse zin (zin (37)) uit het CGN die geen onderdeel uitmaakte van de gebruikte selectie van zinnen, laat zien dat het mogelijk is om uit de evidentie die door middel van *dacht ik* uitgedrukt wordt een conclusie te trekken.

(37) Mijn zus studeert nu Germaans ook in Leuven en die heeft **dacht ik** Annie Vermaet ook voor een aantal uitspraaklessen dus die mensen zijn nog steeds actief [CGN: fv400142.390]

- (38) #Mijn zus studeert nu Germaans ook in Leuven en die heeft **denk ik** Annie Vermaet ook voor een aantal uitspraaklessen dus die mensen zijn nog steeds actief

Zin (38) is echter een onlogische zin omdat er met *denk ik* ter plekke een inschatting wordt gemaakt. Uit een ter plekke gemaakte inschatting kan niet goed een grotere conclusie getrokken worden zoals in deze context wordt gedaan. De opmerking met *denk ik* is hiervoor niet genoeg onderbouwd. Hoewel het bewijs dat het gebruik van *dacht ik* impliceert ook onzeker gepresenteerd wordt, is het wel mogelijk er een conclusie aan te verbinden. Dit is in lijn met de eerdere bevinding dat op inferentiële evidentie geen veronderstelling gebaseerd kan worden.

In sommige zinnen lijkt *denk ik* naar een ander onderdeel van de zin te verwijzen dan *dacht ik*. Deze zinnen zijn gecategoriseerd als zinnen met een verschil in focus. Dit verschil wordt veroorzaakt door het feit dat met *denk ik* niet naar evidentie uit het verleden verwezen kan worden. Een lezer of hoorder zal dan de interpretatie zo aanpassen dat er geen botsing meer is tussen de situaties in het verleden en de inferentiële evidentie. Bij de volgende zin uit het corpus ontstond bijvoorbeeld een verschil in verwijzing.

- (39) Die heeft mij onlangs een mailtje gestuurd **dacht ik**
[CGN: fv400708.137]
- (40) Die heeft mij onlangs een mailtje gestuurd **denk ik**

Waar er bij gebruik van *dacht ik* onzekerheid kan bestaan over het feit of de mail gestuurd is of niet, is het bij zin (40) met *denk ik* moeilijk om de zin zo te interpreteren. *Denk ik* zou dan gekoppeld moeten worden aan evidentie uit het verleden. Eerder ontstaat de interpretatie dat de spreker twijfelt wie het is die hem een mail gestuurd heeft. Er wordt op het moment van spreken een inschatting gemaakt dat het wel die persoon zal zijn. De inferentie over het ontvangen van de mail zelf is een gebeurtenis die in het verleden heeft plaatsgevonden. De spreker geeft aan dat hij zich herinnert in het verleden een email te hebben ontvangen. Het gaat dus om sensorische – of reportatieve evidentie op dat moment eerder in de tijd. Dit dient verwoord te worden door middel van *dacht ik*, omdat het gaat om een gebeurtenis uit het verleden. Het is in deze context vreemd om in het heden de inschatting te maken dat een bepaalde persoon je wel een email gestuurd zal hebben. De spreker gebruikt dus *dacht ik*, om aan te geven dat hij zich bij het maken van een inschatting baseert op zijn herinneringen.

Ook wanneer in de oorspronkelijke zin *denk ik* werd gezegd ontstaat in sommige gevallen een verschil in focus. Zin (20) en (21) uit hoofdstuk 3 zijn hieronder opnieuw weergegeven.

(20) En dan is het een drogreden **denk ik** als je als onderwijsminister dat in stand probeert te houden [CGN: fn000083.116]

(21) En dan is het een drogreden **dacht ik** als je als onderwijsminister dat in stand probeert te houden

In zin (20) heeft *denk ik* betrekking op de volledige rest van de zin. *Denk ik* heeft in dit verband vooral de betekenis van subjectiviteit en de eigen visie van de spreker op de situatie. Voor een subjectieve bewering als deze kan niet naar evidentie uit het verleden verwezen worden met *dacht ik*. Daardoor ontstaat de interpretatie dat *dacht ik* terugslaat op de term ‘drogreden’. De spreker kan in het verleden informatie gekregen hebben wanneer iets een drogreden genoemd kan worden. Hierover kan ook onzekerheid bestaan: het kan zo zijn dat de spreker onzeker is of gebruik van de term drogreden in dit verband juist is.

Verder ontstaat bij enkele zinnen een narratieve lezing wanneer *denk ik* gewijzigd wordt in *dacht ik*. De rest van de zin is dan het beste te interpreteren alsof het tussen aanhalingstekens staat en letterlijk een gedachte weergeeft. In dat geval is de evidentie interpretatie dus volledig verdwenen: *dacht ik* wordt primaire in plaats van secundaire informatie. Dit is opmerkelijk, aangezien *denk ik* in dezelfde context wel als secundaire informatie geïnterpreteerd wordt en een evidentie betekenis krijgt. Een voorkeur voor een narratieve interpretatie ontstaat wanneer er iets over de toekomst gezegd wordt. De narratieve interpretatie ontstaat ook wanneer modale werkwoorden zoals *zullen*, *moeten*, of *kunnen* gebruikt worden. Zie ter illustratie de zinnen (41) tot en met (44).

(41) Op scholen zouden ze blij zijn met dit soort dingen **denk ik**
[CGN: fn000088.221]

(42) Op scholen zouden ze blij zijn met dit soort dingen **dacht ik**

(43) Daar moet je dus als overheid iets aan durven uitgeven **denk ik**
[CGN: fn000114.45]

(44) Daar moet je dus als overheid iets aan durven uitgeven **dacht ik**

Een narratieve lezing ontstaat wanneer de inferentieel evidentie uitdrukking *denk ik* in de verleden tijd wordt gezet. Zoals aan het begin van dit hoofdstuk uitgelegd is kan *dacht ik* geen inferentieel lezing krijgen. *Dacht ik* zou in het geval van deze zinnen een in het verleden

gemaakte inferentie moeten weergeven en dat is niet mogelijk. Er wordt immers een inschatting gemaakt over de toekomst of een mogelijke toekomst. Dat kan niet goed samengaan met de interpretatie van *dacht ik* als het verkeren in een veronderstelling die betrekking heeft op informatie uit het verleden. Zodra een zin een uitspraak doet over een mogelijke toekomst verdwijnt de evidentie lezing die er bij de zin met *denk ik* was naar de achtergrond en krijgt *dacht ik* een andere interpretatie. In veel gevallen is een narratieve lezing het meest voor de hand liggend. De onzekerheid over de boodschap die het gebruik van de verleden tijd met zich meebrengt, kan in dat geval wel blijven bestaan. Ook het verschil tussen zinnen uit de laatste categorie ‘Narratief’ blijkt te verklaren vanuit het verschil in evidentialiteit tussen de uitdrukkingen *denk ik* en *dacht ik*.

5. Conclusie

De parenthetische uitdrukkingen *denk ik* en *dacht ik* lijken op het eerste gezicht weinig van elkaar te verschillen, maar in de basis zijn ze heel verschillend. Beide uitdrukkingen zijn in zekere mate gegrammaticaliseerd en zijn parenthetische constructies. Maar alleen *denk ik* kan gebruikt worden als een uitdrukking van inferentiële evidentie. *Dacht ik* voldoet ook aan de criteria voor een evidentie uitdrukking, maar kan juist niet inferentieel gebruikt worden. *Dacht ik* is een uitdrukking waarmee mensen kunnen aangeven dat ze in een bepaalde veronderstelling verkeren, op basis van evidentie die ze al hebben uit het verleden. Deze vorm van evidentie noemen we veronderstelde evidentie. De evidentie uit het verleden waarop een spreker zich baseert kan zowel visueel als sensorisch of gerapporteerd zijn, maar niet inferentieel.

Doordat het element van verleden tijd nog steeds effect heeft op de interpretatie drukt *dacht ik* meer onzekerheid uit dan *denk ik*. Bij het uitdrukken van onzekerheid speelt de eigenschap van de verleden tijdsvorm ook een rol: *dacht ik* impliceert dat de huidige situatie anders zou kunnen zijn. *Dacht ik* kan daarom ook gekarakteriseerd worden als een (epistemisch) modale uitdrukking.

Literatuur

- Aikhenvald, A. Y. (2003). Evidentiality in typological perspective. In: Alexandra Y. Aikhenvald & Robert M. W. Dixon (Eds.), *Studies in evidentiality*, 1–31. Amsterdam: Benjamins.
- Aikhenvald, A. Y. (2004). *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Anderson, L.B. (1986). Evidentials, paths of change, and mental maps: typologically regular asymmetries. In: W. Chafe and J. Nichols (Eds.), *Evidentiality: The linguistic coding of epistemology*, 273-312. Ablex, Norwood, NJ.
- Boye, Kasper, and Peter Harder (2009), Evidentiality. Linguistic categories and grammaticalization. *Functions of Language* 16, 9-43.
- Bybee, J.L. & Dahl, O. (1989). The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. *Studies in Language*, 13 (1), 51-103.
- CGN (2006). Corpus Gesproken Nederlands, versie 2.0. [Elektronische bron]. Zie: <http://lands.let.ru.nl/cgn/>
- Haan de, F. (2012). Evidentiality and mirativity. In: Robert I. Binnick (Eds.), *The Oxford Handbook of Tense and Aspect*, 36-79. Oxford: Oxford University Press.
DOI: 10.1093/oxfordhb/9780195381979.013.0036
- Hogeweg, L. (2009). What's so unreal about the past: past tense and counterfactuals. In: A. Tsangalidis, & R. Facchinetti (Eds.), *Studies on English Modality in honour of Frank R. Palmer*, 181-208. Bern: Peter Lang.
- Hoop, H. de & Foolen, A. & Mulder, G. & Mulken, V. van (2015). *I think and I believe: evidential expressions in Dutch*. Manuscript Radboud Universiteit Nijmegen.
- Hopper, P. J. (1991). On some principles of grammaticization. In: E.C. Traugott and B. Heine (Eds.), *Approaches to grammaticalization*, 1, 17-35. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Iatridou, S. (2000). The grammatical ingredients of counterfactuality. *Linguistic Inquiry*, 31, 231-270.
- Lee, C. (2013). Psych-predicates: 1st person and evidentiality. *Gwanak-ro, Gwanak-gu*, 599, 151-742. Korea, Seoul: Department of Linguistics.
- Thompson, S. A. & Mulac, A. (1991). A quantitative perspective on the grammaticization of epistemic parentheticals in English. In: E.C. Traugott and B. Heine (Eds.), *Approaches to grammaticalization*, 2, 313-329. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Bijlage 1: Selectie van zinnen met *denk ik* uit het Corpus gesproken Nederlands

- 1 ja dat dat is gewoon heel dik en uh je kunt 't wel in in denk ik een achtste van de uh omvang ook ook vertellen maar juist dat gezanik over niks vind ik heerlijk.
- 2 opstel denk ik schrijven en zo.
- 3 dat vind 'k zelf dat vind ik nou wel een heel mooi boek en daar kan ik ook aardig enthousiast over vertellen denk ik.
- 4 ook daar ga ik niet op in er is er eentje bij die is denk ik wel voor uh enkelen van u van belang.
- 5 afkomst is ook heel divers kan dus zijn van universiteiten MKB's uhm publieke private R&D-instituten en grote bedrijven 'k hoef geen namen daar uh te noemen denk ik.
- 6 daar staat op wat de actuele programma's zijn uh wat de actuele data zijn et cetera et cetera staat best veel in denk ik.
- 7 toch belangrijk denk ik om nog even de de de tijdsspanne aan te geven.
- 8 voordat dus daadwerkelijk de resultaten boven water zijn zitten we uh begin tweeduizend twee denk ik ongeveer.
- 9 dames en heren ik ik stel me voor om in deze twintig minuten dat is tot en met de lunch ggg denk ik uh een schets schets te geven van een zeer beperkt deel van de activiteiten van 't NICI namelijk de op toepassing gericht gerichte activiteiten.
- 10 nou wanneer je nou gaat kijken naar naar 't onderzoek dan uh d dus de de de andere pijler van de universiteit dan ben je denk ik ook wel degelijk gebaat bij bij contacten m met het bedrijfsleven.
- 11 het zou een hechtere band kunnen organiseren tussen het stedelijk gebied het landelijk gebied en de kleine kernen en vice versa en het zou een kwaliteitsimpuls kunnen geven als een drager voor een heel uh gebied en het zou denk ik ook in uw g gebied het geval kunnen zijn.
- 12 gezien de aandacht in de kranten en tijdschriften zal deze bekendheid op korte termijn ook landelijk zijn en dit is denk ik ook één van de doelstellingen van een Science Park.
- 13 daarin werd aansluiting gezocht bij de ecopolisstrategie u allen denk ik genoegzaam bekend gedet ook op de lijst van deelnemers voor vanmiddag.

- 14 ik hoor tot denk ik niet uh de de meerderheid tot de meeste mensen die van mening zijn dat het feit dat iets juridisch geregeld kan worden het nog niet tot een goeie oplossing maakt.
- 15 hij is hij kan niet scherper denk ik hè?
- 16 dat SEV-verhaal heeft inmiddels denk ik al een klein beetje een zachte dood gestorven en uh daarin is toegepast het uh het nationaal pakket plus een ton variant.
- 17 hij is op een aantal grote locaties in Nederland gebruikt als experiment samen met de SEV uh maar is denk ik ingehaald inmiddels door het nationaal pakket wat een uh momenteel eigenlijk toch uh meer gebruikt wordt als de SEV-milieukwalificatielijst ik zei al ik geloof dat die een zachte dood gestorven is.
- 18 als d'r zoveel rendement uitkomt dan kun je ze denk ik rustig anders uh situeren wat misschien een hele leuke leukere stedenbouwkundige structuren oplevert.
- 19 uh ja over deze zelfde vraag uhm uhm de kijk de de de de de de ongebreideld gebruikmaken van passieve zonne-energie is naar mijn idee ook niet helemaal meer uhm uh d d daar moet je voorzichtig mee zijn denk ik uhm.
- 20 mensen worden uh denk ik afgeleverd uh zonder enige vorm van bagage en tenminste bagage die uh die te maken heeft met de andere dingen die n liggen naast het werkschema dat per week af moet.
- 21 ja maar d d dat uh dat zijn dan denk ik ook mensen die 't dan ook zo af kunnen kraken terwijl ze niet eens precies weten waar ze over praten want uh dat komt denk ik ook omdat ik 't zelf nog een gewoon heel erg leuk beroep vind.
- 22 en dat zal dan gerelateerd moeten worden denk ik aan de doelgroep waar je voor staat uh de groeps grootte nou noem een heleboel variabelen maar ik denk wel dat je dat moet doen om de doorstroming voor een aantal mensen nog uh aantrekkelijk te houden.
- 23 maar onder druk van geldelijke uh middelen denk ik heeft men daar nu uh heeft men dat geïnterpreteerd als wel zijnde een een eindkwalificatie en de MAVO nog steeds omdat met MAVO m kan men zo weinig.
- 24 die zijn veel meer vakinhoudelijk bezig die hebben 't minder ik ja die hebben makkelijkere klassen denk ik.
- 25 d'r zijn toch niet zo heel veel Frans en denk ik die goed Engels spreken.
- 26 ja want je moet denk ik ook zeker omdat je uh bij schoolonderzoeken toch wel ja.
- 27 maar hij heeft net liggen slapen denk ik.

- 28 ja uh sport en dat weet ik wel dat moesten wij allemaal ook wel maar 't is voor hun wel meer geworden denk ik.
- 29 je moet ze denk ik gewoon begeleiden.
- 30 terwijl in Maastricht ligt Frans toch uh wat wat dichter bij denk ik.
- 31 ja de ja de uh de van de jongens die bij mij op de kweekschool zaten die ik dus ook uh 't was een kleine kweekschool in Winschoten we kenden mekaar allemaal maar daar heeft wel uh denk ik uh vijfenzeventig procent later nog een uh een akte gehaald in het vak uh in het favoriete vak.
- 32 en de uh is dan de redenatie denk ik of uh.
- 33 maar dat is niet het enige denk ik.
- 34 en heb je naast je ja je hebt 't al heel erg druk denk ik maar heb je naast je w je werk en je studie uh hobby's of?
- 35 dat wordt het niet denk ik.
- 36 je hou houdt het niet vol denk ik als je niet erg uhm consciëntieus bent.
- 37 het het wordt denk ik steeds erger en die I-leerlingen zijn vaak uh VSO-leerlingen.
- 38 ja 't is 't is altijd subjectief denk ik.
- 39 als je de de N33 opgaat dan ben je toch uh nou toch gauw toch denk ik wel twintig kilometer moet je minstens reizen ja.
- 40 oh we zitten ook bijna op de hoogte gewoon op de hoogte van Groningen denk ik of niet?
- 41 nou wij zijn denk ik toen de oudste twee was alweer uh wezen kamperen.
- 42 heel erg diep gaan en dan uh in de klas blijft het toch wat meer aan de oppervlakte denk ik of?
- 43 en hoe e hoe is het dan nu omdat dit is natuurlijk een heel andere groep mensen dan kleuters en en middelbare scholieren is natuurlijk wel een wereld van verschil denk ik?
- 44 het zet altijd terug denk ik.
- 45 en da 's geen pizza bezorgen maar wat anders denk ik.
- 46 te veel denk ik.
- 47 je hebt daar ook denk ik wat meer vaarwater dan in de buurt van uh Ophoven.
- 48 Het Gewassen Vlees denk ik.
- 49 slecht uh marketingbeleid denk ik.
- 50 en het is ook wel goed denk ik om de band met uh van de ouders met de school een beetje te versterken.
- 51 maar dat heb je natuurlijk in het bedrijfsleven ook denk ik.

52 in in in uh Kessel-Lo denk ik of in Herent.

53 ja 't ligt er ook aan waar je in de Randstad zit denk ik.

54 nou en dat heeft Maastricht ook nog wel wat extra bekendheid opgeleverd denk ik.

55 zeker de twaalfjarigen denk ik vrij weinig.

56 want ik bedoel uh d'r zijn niet zo heel veel mensen meer die lerarenopleiding gaan doen denk ik.

57 nou ja voorlopig uh is er nog wel werk denk ik.

58 maar die ken jij denk ik ook niet.

59 je hebt nog wel een boek van IJsland waar je 't kunt nazoeken denk ik of niet?

60 nja die worden gewoon het veld in gejaagd en dan als het op een gegeven moment weer winter wordt dan worden ze weer uh verzameld en uh op stal gezet denk ik.

61 ze hebben ook niet echt uh goeie hellingen voor denk ik.

62 zeventig denk ik.

63 die worden denk ik gevoed door de of die hebben een batterij of zo?

64 veel mensen die uh vakantie hebben en uh naar Amsterdam gingen denk ik winkelen.

65 toen was ze ook een truitje aan 't breien voor één of ander kind ik weet niet van Gijsje denk ik.

66 en dan is uh drie kwartier opgenomen denk ik.

67 da 's gewoon een student-assistent denk ik.

68 dat zal digitaal opgeslagen worden denk ik.

69 ja maar da 's ook steekproef denk ik.

70 maar als een bedrijf zo stom is om het te doen dan krijgen wij denk ik inderdaad een koffer met geld.

71 uhm nou ben ik niet denk ik niet echt representatief voor een gemiddelde docent maar ...

72 ah in 't midden wel vier denk ik.

73 is echt poeperig op ja 't was natuurlijk donker in dat huisje denk ik.

74 drie denk ik of niet?

75 die moeten we wel meenemen denk ik.

76 ja tweehonderd kilometer of zo denk ik.

77 Lucas is een beetje klein denk ik.

78 ah maar je kan d'r toch wel pinnen denk ik.

79 i ik hoeft denk ik alleen maar dit kaartje mee te nemen of niet?

80 nou in ieder geval niet twee komma zesenvijftig miljoen denk ik ggg.

81 want 't is daar een beetje troepig zeg maar en dat dat staat denk ik heel mooi.
82 ze hebben gewoon voor beneden denk ik een een mooiere kwaliteit genomen.
83 ze hadden echt gedacht dat ze d'r duizend plooiën in gingen doen denk ik.
84 n dat heeft wel heel veel invloed denk ik.
85 was ik net in 't nadeel denk ik.
86 als dit in de grond stop dan uh komt er nog een boom uit denk ik.
87 ja 't wordt zeker wel januari februari denk ik.
88 en ik heb dat denk ik toch ook wel iets mee laten wegen.
89 dat krijg je denk ik nou middels de praktische opdrachten en spreekbeurten en
dergelijke wel.
90 ja god ze zullen mij denk ik wel kennen ja want uh want die wonen net zo lang denk ik
bij ons in de straat althans in in m'n moeder z'n dan dan uh nou toen ik daar nog
woonde.
91 ja god ze zullen mij denk ik wel kennen ja want uh want die wonen net zo lang denk ik
bij ons in de straat althans in in m'n moeder z'n dan dan uh nou toen ik daar nog
woonde.
92 't is zelfs 't gebied denk ik in Nederland waar uh bodemverontreiniging voorkomt
met als gevolg daarvan nog echte risico's.
93 moet wel heel hard oefenen denk ik.
94 en uhm nja hij heeft 'm denk ik toch in de in de tas zitten.
95 hij is 't er niet mee eens denk ik.
96 als je geen bericht krijgt dan is 't denk ik ook nog wel goed hè.
97 zal een reisbureau d'r ook sneller bij doen of zo denk ik.
98 nou zwembroeken ook een stuk of drie denk ik.
99 maar het is een thema dat een beetje weg is bij hun denk ik.
100 nou een beetje semi-wild denk ik.
101 ook met haar auto en toen uh die had niks gezegd of die wist 't niet denk ik.
102 nou d'r is denk ik geen centimeter van weggegaan.
103 want dat kan niet dat moet gewoon in een teiltje of zo denk ik of niet?
104 dat kun je een beetje aan de opnames horen denk ik.
105 denk ik niet.
106 ja maar dit moe dat moet je denk ik gewoon zo laten Vla.

107 ja ik doe m'n best wel maar ze vinden het gewoon een vervelend vak 't is een
verplicht vak en uhm da dat maakt dat 't dat denk ik de de de kleur d'rvan ook
wat uh wat negatief is.

108 iedereen kan wel leren lesgeven maar 't is 't ggg 't is de truc om het ook leuk te
vinden anders is het heel erg werk denk ik.

109 en het klinkt een beetje hautain denk ik maar ik ben d'r bijna van overtuigd dat
als je een kleuterklas in bedwang kan houden dan kun je alle groepen in
bedwang houden.

110 zo vergelijk ik mezelf denk ik ook wel.

111 toen had ik op een gegeven moment maar toen was ik al denk ik uhm vijftien
telefoontjes verder uh iemand aan de telefoon.

112 maar dan moet je toch wel goeie ambtenaren hebben willen die dat allemaal
doorhebben denk ik.

113 als we dus op zo'n manier gaan werken dan zit je dan dan heb je al voor een
groot probleem denk ik de werkdruk opgelost.

114 wat dat betreft is eigenlijk de beoordeling bij Nederlands behoorlijk subjectief
als je dat vergelijkt met andere vakken denk ik.

115 dat heb ik denk ik niet goed uh vastgemaakt.

116 wij bouwen denk ik zo'n drie vierhonderd wo vierhonderd vijfhonderd
woningen per jaar ja tussen de tussen de drie en vijfhonderd woningen.

117 uh dus 't is dat technische gedoe maar het is denk ik zeker in de huiswerkklass
nog van veel meer belang dat ik contact heb dat je je een een een een weg
vindt.

118 ook belangrijk denk ik nog om toch even te vermelden is uh de onderste twee
uh web-adressen die is van uh Europese Commissie.

119 hè dus uh goed die laatste zin uh die heeft u inmiddels denk ik wel uh gelezen.

120 ja maar d d dat uh dat zijn dan denk ik ook mensen die 't dan ook zo af kunnen
kraken terwijl ze niet eens precies weten waar ze over praten want uh dat komt
denk ik ook omdat ik 't zelf nog een gewoon heel erg leuk beroep vind.

121 want maatschappij 't beeld dat in de maatschappij uh bestaat denk ik dat is een
wisselwerking tussen tussen datgene uh beeld dat je dat je geeft dat je aflevert
dat je in stand houdt en de honorering daarvan gedeeltelijk.

122 uh de tendens dat dat Philips en dergelijke de TU gaat sponsoren om daarmee
ook natuurlijk een claim te leggen op het programma denk ik tot een zekere

hoogte want dat maakt niemand me wijs maar ook om al de krenten uit de pap te halen.

123 dus als je gaat gaat tijd gaat comprimeren op een gegeven moment is dat op denk ik.

124 en voor de rest niet echt een genre maar als 'k daar films uh daar heb ik alle films wel van gezien denk ik.

125 dat had ook te maken met de hele strenge beoordeling denk ik hoor die d'r destijds was.

126 ik bedoel stilstand is ook achteruitgang denk ik dan maar en uh 't is ook wel goed dat je weer eens een keer echt met je vak bezig bent.

127 dus dat vond 'k een ellende uh omdat d ja 't is gewoon uh ja puur denk ik uh ook een beetje ingegeven door ggg door m'n m'n vooropleiding die man die was ook een echte middeleeuwer.

128 en wat dat betreft is tweede fase denk ik een goede voorbereiding daarop.

129 nou en je moet een ja je moet een mediatheek hebben een met een mmm een behoorlijk veel computers moet je daar hebben staan denk ik.

130 dan dan ga je toch op een andere manier ook met uh met de docenten om denk ik.

131 dat is op zich wel heel erg leuk om dat eens een keer uh te doen denk ik.

132 dat is denk ik ongeveer uh de basis van de huiswerkklas en dan uh ga gaat zo'n leerling de huiswerkklas verlaten dan vindt er weer een soort ja uit uitrol plaats zeg maar gesprek en uh daar wordt een uh naar aanleiding daarvan wordt een brief opgesteld.

133 misschien wel en mensen die daar geen zin in hebben die zullen ook xxx hier niet op intekenen denk ik.

134 een sleur zal het sn niet snel worden denk ik.

135 een hele omstelling geweest voor alle mensen hier denk ik.

136 een beetje mentaliteitkwestie denk ik toch wel.

137 en dat is toch wel uh echt uh voor respect hebben denk ik.

138 'k bedoel 't een hele grote verandering denk ik?

139 en dat wordt uh denk ik een chaos.

140 als er ook ouders willen komen is dat het handigste denk ik.

141 ja en je doet zoals je je zei net al dat je al wat dingen d'rnaast doet ook op school dat scheelt ook al heel veel denk ik.

142 dan kun je het maar beter even wegleggen denk ik.
143 en dan uh ja vlogen ze niet weg want daar waren ze denk ik aan gewend of zo.
144 maar ja toen met passen heb ik 'm denk ik in de paskamer neergelegd en uh
denk later goh waar is die bril?
145 na 't zal allemaal wel loslopen met dat millennium denk ik hoor dus ...
146 en uh dan moet Ger 'm weer ophalen denk ik.
147 ongeveer hetzelfde als negenennegentig procent van m'n collega's denk ik.
148 wat dat betreft zijn we dus een beetje in de ve denk ik in de verkeerde richting
doorgeschoten.
149 is ook alleen maar de eerste keer leuk denk ik.
150 was ik net in 't nadeel denk ik.
151 op zich op zich is 't denk ik wel goed want ik heb dus in Griekenland ook les
gegeven hè?
152 nou b voor mij niet zo moeilijk denk ik althans voor Nederlanders dus toen ben
'k Duits gaan uh studeren.
153 wat dat betreft zijn we dus een beetje in de ve denk ik in de verkeerde richting
doorgeschoten.
154 en dat zal nou in de komende jaren denk ik een beetje bijgesteld moeten
worden.
155 ggg nou een kwartiertje denk ik hebben we al gesproken of niet?
156 dus in die zin uh is het niveau uh denk ik uh 't eindniveau van een taal vreemde
taal ten opzichte van je uh eigen taal toch wel uh anders.
157 op scholen zouden ze blij zijn met dit soort dingen denk ik.
158 en uh de leerlingen moeten straks ook toch ja op HAVO en VWO wel zo
zelfstandig kunnen werken dat ook een heleboel leerlingen de boot zullen
missen denk ik.
159 jouw zus zou 't niet lang uithouden denk ik.
160 zeven over half drie inmiddels bijna en we hebben een uh ja een kwestie van
zeer zinloos geweld denk ik in Geldermalsen.
161 ja zo zou ik 't ook doen denk ik.
162 dus dat 't ja HAVO-VWO zou wel 'ns een kleine afdeling kunnen worden denk
ik.
163 het wordt gewoon verkeerd bekeken denk ik.
164 uhm nou je zou uh denk ik meer financiën moeten besteden aan het onderwijs.

165 dus als er kleinere klassen zouden zijn zou dat alleen maar uh ja te prefereren
zijn denk ik.

166 die zal wel in de prullenbak liggen denk ik.

167 't zal binnenkort wel wat rustiger worden denk ik.

168 niks aan de hand denk ik.

169 nee we gaan natuurlijk niet uh dat die spiegelreflex meenemen op de piste denk
ik hè?

170 als alles bij het oude blijft dan uh nee dan zal 't wel meevallen denk ik.

171 oh da 's slim van 'm denk ik.

172 oh dat is echt iets voor mij denk ik dan want ik ben heel slecht in dat soort
dingen.

173 wat niet manifest is maar wat wel delder denk ik heel duidelijk aanwezig is is
dat ze door het maar uh naar beneden schroeven van de EPN-norm en het
steeds meer uh uh uh op zuiden richten en zo uh uh woningen en daar hebben
we dus persoonlijk uh projecten meegemaakt die daar uh wel ervaring in
hebben is de oververhitting die d'r 's zomers ontstaat.

174 en daar zat ook nu helemaal nieuw kaartje denk ik van Heng o van Enschede in
staan.

175 en dan is 't een drogreden denk ik als je als onderwijsminister uh dat in stand
probeert te houden.

176 ja da 's da 's gewoon denk ik heilig.

177 uhm en ik zou ook nog wel eens denk ik een ouderwetse handwerkjuffrouw
willen zijn.

178 dus of d'r nou een paar miljardjes bijkomen aan brokken dat uh zal uh
Milosevic uh nauwelijks interesseren denk ik.

179 nee ja dat dat vroeg xxx ja dat zat ik nu al te denken van je hebt dan ze kijken
waarschijnlijk heel veel televisie en computer zullen ze ook wel regelmatig
achter zitten denk ik.

180 z zou mij zou mij heel erg liggen denk ik als ik uh weer opnieuw zou mogen
kiezen.

181 ik zou het nou ook niet meer kunnen denk ik.

182 uh daar moet je dus uh als overheid iets aan durven uit te geven denk ik.

183 dus 't uh is heel indringend uhm en uh uh ja 't 't uh 't zou denk ik interessant
geweest zijn ook uh ook misschien juist in uhm uh interactie met 't publiek
want die mogelijkheid was er niet.

184 u hebt binnenkort en nog afgelopen tijd denk ik in de komende weken ook
behoorlijk wat discussies met de ministeries over allerlei afspraken die
gemaakt waren die na niet nagekomen worden graag de complexiteitenreflectie
ook daaromtrent.

185 dus 't vak wat je geeft is eigenlijk maar bijzaak denk ik.

186 ja ik vind 't echt heel leuk dus 't is denk ik mijn roeping of zo.

187 en da 's toch denk ik een uh stukje eerbied voor al die uh duizenden die daar uh
liggen.

188 en die leggen ze dan wel thuis denk ik neer en die zal vader of moeder
misschien wel inkijken maar uh de leerling niet altijd hoor.

189 hè dus mijn voorkeur ligt wel duidelijk bij de talen dus ik ik zou in principe
denk ik elke taal kunnen geven.

190 je praat meer vind ik met leerlingen bij de vakken Nederlands en denk ik ook
andere talen dan bij gymnastiek.

191 want anders wordt 't heel snel saai denk ik.

192 nou wel weer een beetje honger denk ik.

193 ah moeten gewoon gewoon maar kijken en uh ma ik heb veel tijd denk ik
nodig.

194 maar dan moet je toch wel goeie ambtenaren hebben willen die dat allemaal
doorhebben denk ik.

195 nou en uh ja maar uh ja een portemonnee ach die heb je automatisch bij je denk
ik hè.

196 nee het enige wat ik ooit misschien wel 'ns denk ik zou kunnen is wel iets m v
met volwassenenonderwijs maar ik moet of jongeren maar mensen van een jaar
van vijftien zestien daar moet ik niet voor gaan staan.

197 ja maar jullie waren later denk ik.

198 maar veertien dagen later denk ik.

199 we hebben een programma spelen ongeveer g gemiddeld om de twee weken
denk ik.

200 een kaartje van uh van de Floriade denk ik.

Bijlage 2: Selectie van zinnen met *dacht ik* uit het Corpus gesproken Nederlands

- 1 uh Nuon leve meet uh gedurende twee jaar dacht ik alles wat er te meten valt.
- 2 maar dat geldt voor Nederlands toch niet dacht ik nee.
- 3 die krijgen toch ook gratis een krant dacht ik altijd iedere dag xxx.
- 4 daar zit niet zoveel lagen in dacht ik.
- 5 uh daar is dacht ik inmiddel aan voldaan ja.
- 6 uh in in beginsel is dacht ik de bedoeling dat die uh dat die mensen adviserend zullen optreden en zo nodig uh er erbij betrokken zullen worden wanneer hun specifieke knowhow daar aanleiding voor geeft.
- 7 nee ze zijn daar bezig bij Dodewaard hè daar bij uh Herveld en Dodewaard dacht ik.
- 8 en collega Korthals heeft 't in feite al gezegd 't oordeel dus over het amendement aan de Kamer te laten en dat is dacht ik in dit huis altijd politiek.
- 9 nee arbeid wordt minder dacht ik.
- 10 ik geloof dat schrijven en spreken zit dacht ik in Frans twee.
- 11 't staat hier dacht ik in.
- 12 da 's die week d'rop donderdags dacht ik of niet wat 'k zo weet.
- 13 woensdag ben 'k vrij dacht ik.
- 14 hier die dirig of die organist hier van 't van uh van dat kerkkoor is daar dacht ik ook bij.
- 15 ja volgens mij wel harder als s Sterre dacht ik wel de muziek.
- 16 ja maar nu is 't nog vroeger die laatste scholing dacht ik toch?
- 17 Ben heeft toch gewoon blauw en zwart dacht ik.
- 18 Super De Boer is duurder als Abert Heijn dacht ik.
- 19 die is naar huis gegaan want hij moest naar een dacht ik naar een begrafenis.
- 20 hij was vier dacht ik hè.
- 21 dat schreven ze dacht ik ook in de kaart.
- 22 uh uh zaterdag markt dacht ik in Doesburg.
- 23 terwijl eigenlijk uh mannen meer voor procreation zijn dan vrouwen dacht ik.
- 24 dat was iets met een L dacht ik.
- 25 nou dat verdient dacht ik iets van vijftien gulden per uur of zo.
- 26 de mijne is wel iets langer dacht ik.
- 27 ik weet niet uh waar die z'n hoofdvestiging heeft maar ergens in Limburg dacht ik.

- 28 nou d'r waren toch uhm kleine wrijvinkjes dacht ik.
- 29 hij heeft 't eigenlijk zo'n beetje getild dacht ik uh.
- 30 ja acht à tien jaar dacht ik.
- 31 want 't is toch ook een huis gebleven dacht ik.
- 32 krijgt zij toch de huwelijksjaren dacht ik?
- 33 bij de slagerij dacht ik.
- 34 en van uh van van Apeldoorn dacht ik.
- 35 vierhonderd vijftig vijfhonderd gul uh vijf ja vierhonderd vijftig dacht ik.
- 36 en Amerika dacht ik toch ook?
- 37 toen de broeder hem vanmorgen aanraakte dacht ik.
- 38 een blanke dacht ik.
- 39 ergens in de veertig dacht ik.
- 40 dus ook van vissen dacht ik.
- 41 en dan gaan ze geloof ik ook nog in Hamburg kijken en die jongen die woont dacht ik
uh in Bremen bij z'n ouders nog.
- 42 't begint om tien of elf uur tien uur dacht ik.
- 43 omdat je op tijd terug wil zijn dacht ik.
- 44 ja die kostte acht euro zoveel per stuk dacht ik.
- 45 ja Wierenga dacht ik ja.
- 46 een tijdelijk baantje dacht ik.
- 47 uhm dat dat dat is ook dacht ik de vorige week wel erkend.
- 48 de beste jaarprestatie en een andere techniek dacht ik.
- 49 men probeert ook dacht ik goed te registreren.
- 50 maar in absolute leeftijd l waren Ida en ik dacht ik heel dicht bij elkaar.
- 51 maar 't kan natuurlijk uh niet zo zijn dat opeens uh vlak voor de eindronde begint en
dat is gebeurd in België dacht ik uh uh Kosovaren Albanezen via de rechter vroegen
om uh uitsluiting van uh Joegoslavië.
- 52 had eigenlijk uhm ja schrok eigenlijk dacht ik van de doellijn een beetje en weinig
mensen voorin en de afvallende bal wordt opgepikt door Cocu.
- 53 maar uh nou daar ga ik toch vrij makkelijk aan voorbij dacht ik.
- 54 xxx in Zwolle dacht ik.
- 55 'k heb Nederland dacht ik toch een beetje veranderd.
- 56 d uh gemengde gevoelens dacht ik.
- 57 die we hebben nog een lichtblauwe dacht ik.

- 58 nou die heb je wel genoeg dacht ik hè.
- 59 shortrama's dacht ik maar nou weet ik 't niet meer helemaal zeker hoor.
- 60 ja ja maar met De Zonnebloem is 't ook uh uh die werken toch ook in uhm provinciale en landelijke en ook in uh kleinere groeperingen dacht ik.
- 61 en uh ja zo ee tot ja begin nove de begin februari dacht ik is meestal die die uh die middag dan.
- 62 waar wij 't vandaag over zullen hebben uh dacht ik uh dat is vooral over uh wat ik net gezegd heb de toekomst van ons dorp.
- 63 je betaalt toch één prijs dacht ik.
- 64 en die is dacht ik op donderdag.
- 65 't is geschiedenis dacht ik.
- 66 'k zei nou we gaan tweede kerstdag dacht ik naar Amersfoort.
- 67 jawel dat is wel zo maar versnipperaars staan voor niks dacht ik.
- 68 nee de dertigste dacht ik maar ja ik dacht met oudejaar maar nou ja dat dat kunnen we nakijken maar we ...
- 69 nou maar ze verdampen veel dacht ik want ze hebben veel bladen.
- 70 ja vijfhonderd euro dacht ik ook zoiets ja.
- 71 ja nee maar dan goed 't zijn meer dan duizend pagina's dacht ik.
- 72 het het eten is erg uh uh goed daar dacht ik en ...
- 73 dat dat zou ik dan nog eventueel uh aan hem kunnen vragen dacht ik.
- 74 ja maar bij nou bij die anderen juist ook dacht ik.
- 75 nou moet ik zeggen dat scheelt wel uh dat is wel zeshonderd gulden of zoiets hoor meer dacht ik.
- 76 en en Kronan wat wat wij als Kronan kunnen kopen dat is dacht ik zelfs een Nederlands bedrijf wat onder licentie die die Kronan-fietsen weer uh maakt zelf.
- 77 oh ik heb d'r toch wel 'ns iets meer gehad de de de trossen waren minder vol dacht ik.
- 78 ik maar Anneke is is g dacht ik vorig jaar geweest bij jullie.
- 79 in de Vaartweg dacht ik.
- 80 dat doen ze hier dacht ik niet hoor.
- 81 ze hadden honderd volgens mij honderd uh honderd twintig uur voor deze hele cursus dacht ik.
- 82 ja maar ja maar 'k bedoel 't moet toch dacht ik wel kenbaar zijn dat 't een passagier is die onder die categorie valt.
- 83 ja Henk was daar niet bij toen dacht ik maar uh.

84 uh hier bij deze sollicitaties stuur ik dus ook de brieven niet mee want uh dat is niet
gebruikelijk dacht ik hè.

85 maar d'r is ook een gereformeerde PABO dacht ik.

86 we hebben dat dacht ik vorige keer ook al gezegd.

87 i wij hebben vorige keer dacht ik deze dit briefje met die vijf fasen aan de orde gehad.

88 stelling één is dacht ik niet gekozen.

89 wat ik op het schriftelijk gevraagd heb dacht ik hè.

90 dat hebben we ook al één keertje gezegd dacht ik.

91 bijvoorbeeld een Ed Franck vond ik een eerste boek ik weet niet welk dat wa Zomer
Zeventien dacht ik ja da 's een beetje bij de ha ...

92 vooral over seksuele afwijkingen dacht ik hè.

93 d'r zit ook een boek in van Vestdijk De Koperen Tuin dacht ik.

94 ik uh 't moment dat ze veranderde zat ik in het begon ik aan het tweede jaar dacht ik.

95 zo komen we dacht ik binnen twee weken naar de Van-Dyck-tentoonstelling.

96 dus een reeks eerste middelbaar dacht ik en dan gaat het zo verder.

97 uh dat was nog VSO de eerste twee jaar dacht ik en ja dat was van thuis uit ja maar
doe maar eerst uw college af en nadien kan je wel kiezen.

98 uhm we hebben twee tijdschriften op school uh Onze Taal Nu dacht ik.

99 da 's nog niet zo gek lang geleden dacht ik.

100 uhm Archeologie dacht ik.

101 post van 't stadsbestuur want anders kunnen ze dat daar wel niet aan dacht ik.

102 ja maar maar eerder 't zuiden dacht ik.

103 en en dat moest haar geboorteplaats zijn dacht ik.

104 die heeft nog geen bezoek gehad dacht ik hè of ...

105 en dan daarna was er in De Kring een uh rijkelijk gevulde receptie dacht ik.

106 Montenegro en Dubrovnic liggen toch een eindje ui uit elkaar dacht ik.

107 inderdaad twee keer per dag dacht ik.

108 alles een beetje aangeduid waar dat 't stond dacht ik.

109 ja want de normaalschool beka dat noemen ze daar een kweekschool dacht ik
hè.

110 't is beperkt dacht ik tot drie per persoon.

111 dat was ook zoiets dacht ik.

112 die heeft mij onlangs een mailtje gestuurd dacht ik.

113 uh i in Borgerhout op de grens tussen Borgerhout en Deurne dacht ik.

114 en da 's helemaal niet goed voor mij hè want de laatste maand mag xxx mag
een school niemand meer aanpakken dacht ik hè.
115 ne m maar het geweten was een krekel dacht ik hè?
116 u hebt zelf dacht ik een jaar of met het Collegium Vocale meegezongen?
117 u moet het kunnen verkopen dacht ik?
118 is toch wel een vrij bekend figuur dacht ik.
119 dat is lang geleden gebeurd hè dacht ik.
120 wel de man is geboren in Japan in drieënvijftig dacht ik.
121 dat was uh dacht ik in negentien drieënzestig.
122 ik ik ik ben niet meer zo naïef om te zeggen van ah dit is dan uiteindelijk met
met Anchoress bijvoorbeeld waar een Pete Postlethwaite en en een en een
Christopher Eccleston en zo in zaten uh dacht ik een Engelstalige film uh iets
uh onafhankelijk wat wel zal opgemerkt worden uh dit wordt het.
123 maar Cindy gaat toch mee no op stap dacht ik.
124 het is een vacht dacht ik de vacht van een wild dier.
125 hij is hun leider dacht ik.
126 deze garage was helemaal vrij van rommel dacht ik.
127 eigenlijk vijf veertienhonderd frank meer dacht ik zoiets.
128 in totaal zestig dacht ik hier.
129 die gaat in Gistel zitten dacht ik.
130 hadden we wel iets gemaakt ook dacht ik.
131 'k geloof vlak bij 't water ligt die kerk ook dacht ik ja.
132 en jij werkt in de bovenbouw dacht ik.
133 maar de tentamens heeft ze nu achter de rug hè dacht ik.
134 ja agenda's dacht ik van van van mijn vader en ...
135 iemand van van 't groepje dacht ik van ja wanneer dan?
136 ja 't Verstoorde Leven dacht ik.
137 uh maar toch wel slecht weer gehad dacht ik.
138 omdat Thomas' opa is eigenlijk tachtig jaar en vandaag dacht ik maar ik denk
dat ie morgen of zo een feest geeft.
139 dacht ik maar één MBO-school in Apeldoorn en de rest was niks.
140 ik zou dat op monem niet precies weten ik kan u daar schriftelijk over
informereren maar ik uh die middelen anders dan dat artikel twee achtenzestig ik
weet niet precies of dat van toepassing is dat is nu ook een vernietigings-uh

mogelijkheid die overigens in bepaalde opzichten dacht ik door mijn voorganger ook 's gebruikt d'r is een dat is een stevig artikel als het strijdig is met de geest van de wet dat zal er ongetwijfeld in staan dus daarom zeg ik tegen u daar is wel daar is wel een wetsartikel voorhanden dat zijn die grote lijnen van de heer Vendrik waar ik me zo bij aanges uh op aangesproken voel is er vast een wetsartikel voorhanden dat in die extreme situatie uh gemeenten kunnen worden gecorrigeerd.

- 141 ja uh korte vraag want uh la dan ga ik even doorschakelen naar de heer Waaldijk die zich ook had aangemeld om uh nog te reageren dacht ik.
- 142 nee tweehonderd dacht ik had jij een keer gezegd.
- 143 nee nog meer dacht ik
- 144 of doe dat niet maar probeer dan ook niet verder te sturen en zeg gewoon en die gedachte heb ik dacht ik ook hier uit horen spreken uh stop het op enigerlei wijze in een in een in een uh via het belastingstelsel in een verlichting van de de de lasten voor de voor de voor de burgers en met name dan de laagstbetaalden.
- 145 u wees d'r trouwens ook zelf dacht ik op in uw betoog.
- 146 je zei eerst dat jij een presentatie moest geven dacht ik.
- 147 er stond toch dacht ik ergens een prijs per vierkante meters.
- 148 ik en dan nog iemand dacht ik hebben toen 't uh verhaal geschreven xxx sommige verhalen nie lang niet alles maar dat is nog later denk ik want er is ook nog een optreden geweest met uh me jouw zu Sis.
- 149 uhm effe kijken u stelde voor de slaapzakken voor dacht ik uh niveau G en dat is wat ons betreft zeg maar een een een een een absoluut onverkoopbaar level.
- 150 ik geloof dat pa die ging koken dacht ik.
- 151 kabeljauw dacht ik zag ik liggen in z'n koelkast.
- 152 dank u wel meneer de voorzitter uhm d'r is eigenlijk uh één punt waar ik nog uhm op in wil gaan en uh wat ik in de tweede termijn uh toch uh ben vergeten mevrouw Schoondergang uh sprak erover de heer Hessing uh komt d'r nu eh uh op terug de vraag en ik denk dat uh met alle uh zwaarigheden die uh een grondwetswijziging omgeven dat waar de heer Hessing uhm en ook mevrouw Schoondergang uh dacht ik over v vroegen uh namelijk de vraag uh uh of er niet een moment kan zijn nadat de uitvoeringswetgeving uh ons verder heeft gebracht niet een moment kan zijn ...

153 uh de de ministers van Partij Van De Arbeid PPR en D66 vormden de
meerderheid en die van ARP en KVP dat waren d'r dacht ik een stuk of uh zes
of uh zoie als ik 't goed herinner.

154 hebben ze twee tanden dacht ik uh twee kiezen hebben ze dus twee
verstandskiezen hebben ze getrokken.

155 en dan zit dacht ik hier wat je net zei ...

156 en toen uh was ik ook een beetje verbrand dacht ik.

157 toen bent de toch ook 'ns een week weg geweest dacht ik of ...

158 Dickie Peerbaumfor die uhm had wel een klap gehad met een zwaard in z'n nek
dacht ik.

159 'k heb er hier wat gelegd en daar buiten dacht ik ook.

160 ik had zelfs een al een blad klaargemaakt dacht ik.

161 en en NVA zat iets op op op op negenenzestig dacht ik.

162 het winterseizoen begint daar rond vijftien november dacht ik.

163 en normaal gezien was de afspraak dacht ik dat we op de uitslag van die d die
studie die ongeveer moet af zijn zouden wachten om in dat kader te zien uh
welke conclusies daaruit kunnen getrokken worden en welke gesprekken
verder met Nederland moeten gevoerd worden.

164 de laatste keer dat 'k gezien heb waren er dat to nog drie dacht ik.

165 die uh die kende ik niet dacht ik.

166 ik had die ook al niet meer gezien sinds sinds dat 'k wist dat ze zwanger was en
dat is toch al een tijdje dat ik dat wist dacht ik.

167 en mijn simpele vraag was dacht ik uhm is het nu zo dat waar waar men elkaar
ontmoet bij een rechtsinstuut-instituut uh dat je dan als overheid eenzijdig een
andere definitie kunt gaan hanteren dan eeuwenlang gehanteerd is zonder dat je
derdacht hebt dat dat voor in ieder geval de kerk iets betekent.

168 de heer Nicolai heeft op zichzelf dacht ik terecht opgemerkt dat naarmate de
positie van de functionaris in de wet wordt versterkt het vermoedelijk vermin
minder aantrekkelijk wordt zal zijn voor de verantwoordelijke om een
functionaris binnen zijn bedrijf dan wel organisatie aan te stellen.

169 dat heb ik dacht ik u een keer eerder in mijn richting horen zeggen ik zal deze
woorden van u ter harte nemen voorzitter.

170 dus de Europese dimensie dacht ik die ja wij moeten in Nederland toch nie niet
echt helemaal uit de pas gaan lopen.

171 ja nou ik heb zojuist dacht ik vrij uitvoerig voorzitter de de argumenten
gegeven waarom ik ik 't onverstandig zou vinden om dit uh uh amendement
aan te aan te nemen.

172 denk ik ook niet dus uhm uhm maar dat is dacht ik wat mij betreft als dat zou
mogen voorzitter 't EK-blokje.

173 ja verder ging het geloof ik wel goed dacht ik eigenlijk wel.

174 dus dat is ook niet echt uh ja een een goeie oplossing dacht ik.

175 'k heb je toch een keer xxx gezien dacht ik.

176 of nog we of nog meer dacht ik misschien.

177 nou die nota probeert dacht ik aan te geven ...

178 da 's dacht ik ongeveer een jaar later geweest.

179 misschien uh moeten we dan toch xxx van uh zojuist ggg maar een zonnebril
moet toch wel te ontdekken zijn dacht ik.

180 maar ik heb dacht ik nog zo'n kort spijkerbroekje.

181 toen je de bollen hebt gehaald en dat is alweer een dag of veertien geleden
dacht ik.

182 da 's toch een duidelijk antwoord dacht ik.

183 en m'n Nederlands was toch niet zo slecht dacht ik hè.

184 dus dat moeten we nog even afmaken dacht ik.

185 maar 't heeft dacht ik weinig zin want als je 'm alleen maar voor dBase of uh ...

186 't is zo ook een beetje dialect geschreven dacht ik als ik me niet vergis.

187 uh ja ggg daar zijn dus uh een zeventigtal artsen nee zeventigtal niet dat zal een
veertigtal zijn dacht ik als ik goed ingelicht ben tenminste en dan nog een
dertigtal anderen dus ve verplegers kinesisten enzoverder.

188 uh daar hebben we 't vorige keer duidelijk over gehad en de armoedecijfers bij
de niet-werkenden uh spraken daar uh voor zichzelf dacht ik.

189 de overheid heeft in het verleden dit goed begrepen dacht ik.

190 men kan niet te veel veralgemenen dacht ik.

191 en daar heb ik dacht ik uh in dit stadium weinig aan toe uh te voegen.

192 uh de de de uhm ja meer kan ik er dacht ik niet over zeggen.

193 wij zijn vorig jaar en toen uhm moet ik even denken ook in augustus dacht ik.

194 maar uh maar uh dat helpt niet denk dacht ik.

195 v uh daar kunnen we misschien soep van maken dacht ik.

196 bedoel uh een oude oma kan hier nog niet in verzuipen dacht ik.

- 197 xxx zal wel iets zijn dacht ik.
- 198 en het enige wat ze moeten betalen is dacht ik uh drie euro tachtig of twee euro
tachtig cent voor de inleiding.
- 199 want dat doen ze in verband met uh dat mensen dacht ik een spierdystrofie of
zo van krijgen.
- 200 en toen uhm ging ik uh dacht ik uh in de keuken wou ik zo graag dat dat ja dat
met die buizen en zo.